

FESTSCHRIFT ZOMBORI ISTVÁN 70. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése.

Szerk. Somorjai Ádám OSB – Somorjai Gabi. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, 2019, 460 o.*

Minden recenzens rémálma a tanulmánykötetek ismertetése, és ebben a nemszeretem műfajban is kitüntetett hely illeti meg az emlékkönyveket. Egy húsz–harminc vagy még több szerző ugyanannyi írásából álló könyvet tisztességesen bemutatni szinte lehetetlen, hiszen a sértődés veszélye nélkül aligha hagyhatunk ki valakit. Ezért jó esetben is csak egy stilizált-bővített tartalomjegyzéket nyújthat a kötet bemutatója, ami pedig sem a szerzőnek, sem az olvasónak nem jelent különösebb szellemi kalandot. Az emlékkönyv annyiból is nehezített pálya, hogy ezeket a tisztelegő íráscsokrokat legjobban is csak az ünnepeelt személye tartja össze.

A Zombori István 70. születésnapjára összeállított, 37 írást, egy köszöntőt, egy interjút és egy bibliográfiát tartalmazó kötet bemutatójának mégiscsak a rendelkezésére áll egy menekülési útvonal: rendhagyó ismertetésben az ünnepeelt személyén, egyháztörténeti munkásságán keresztül mutatom be a kötetet. Nem sorolom fel tehát a szerzőket és az írások címeit, ami már önmagában is fullasztó és érdektelen lenne, és abban a tekintetben is problémás, hogy a recenzens maga is szerzője a kötetnek. A kötetet inkább egyfajta tükörnek fogom fel, amelyben Zombori István, a *laborator assiduus* tevékenységének legfontosabb csomópontjait ismerhetjük fel. A címválasztás, amely a szerkesztő, Somorjai Ádám bencés szerzetes és egyháztörténész leleménye, valódi titlaltalát. Az *assiduus* latin melléknév szótári jelentése állhatatos, tevékeny, ernyedetlen. A szó az *assideo*, *adsideo* ige származéka, ennek első jelentése: mellette ül; ebből jönnek a további értelmezések: szüntelenül foglalkozik, segít, pártol, ostromol. Aki ismeri Zombori Istvánt, valaha is dolgozott vele, annak teljesen nyilvánvaló, hogy ennél találhatóbb jelzőt az ünnepeltre aligha találunk. Zombori István ugyanis 1990-ben, fiatal, de már nem kezdő muzeológusként odaült, vagy inkább odaállt, lecövekelt az egyháztörténelem mellett, és azóta is ott van: szüntelenül foglalkozik vele, segít, pártol, és ha kell, akkor ostromol.

Ennek az *assiduitas*nak, kitartó buzgóságnak az eredményei mennyiségileg is rendkívül imponálóak. Zombori István 1991-ben vette át az 1988-ban létrehozott *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* szerkesztését, ebben az évben indította el a *METEM* (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége) *Könyvek* sorozatot, amelyet több egyéb sorozat és sorozaton kívüli kiadvány követett. A kötet

* Az ismertetés a 2019. április 4-én, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában tartott születésnapjára köszöntőn és könyvbemutatón elhangzott előadás szerkesztett változata.

ünnepi bemutatójára Somorjai Ádám által összeállított húszoldalas katalógusból, amely az itt ismertetett kötet melléklete, a Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát védnöksége alatt és Zombori István operatív irányításával működő METEM munkájának számszerű eredményei is összesíthetők. Az elmúlt három évtizedben összesen mintegy 300 tételnyi, 100 000 oldalhoz közelítő publikáció-tömeg látott napvilágot, ebből 91 a *METEM Könyvek*, 10 az *Ecclesia Sancta*, 9 (illetve a részkötetekkel együtt 12) az *Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek* sorozatokban, sorozaton kívül pedig 100 kötet felett. Végül ne feledjük a kiindulópontot, a 30 évfolyamnyi, különböző címváltozatokkal megjelenő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* című évkönyvet/folyóiratot.

Ennek a minden szempontból úttörő és gigantikus vállalkozásnak a súlyát és értékét akkor tudjuk igazán megérteni, ha elhelyezzük abban a historiográfiai környezetben, amelyben megszületett. A METEM, miként neve is mutatja, eredetileg egy egyháztörténeti enciklopédia összeállítására vállalkozó munkaközösségként indult 1988. augusztus 28-án, a Központi Szeminárium dísztermében tartott alakuló ülésén. A hazai és az emigrációban élő egyháztörténészeket összefogni hivatott szervezet célkitűzését, a *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique* sorozatot mintául vevő magyar egyháztörténeti enciklopédia összeállítását viszonylag hamar feladta, ugyanakkor lényegében a rendszerváltás utáni első jelentős, komoly publikációs tevékenységet kifejtő egyháztörténeti munkaközösséggé vált. Ne feledjük: az 1990-es években még messze voltunk a pályázatok által szervezett tudománypolitikai környezettől, így ez a munkaközösség sem a hazai és nemzetközi pályázatok finanszírozásával létrejött, klasszikus kutatócsoportként működött, hanem a *Gründerzeit* kihívásaihoz alkalmazkodó ernyőszervezetként, amely alkotókat és műhelyeket terelt egy publikációs fedél alá. Ezzel a klasszikus értelemben vett liberális felfogásával nagyon széles körnek biztosított megjelenési lehetőséget egy, a publikációs fórumokat tekintve a mainál sokkal szűkösebb időszakban. A METEM ennek köszönhetően egyházak, kutatási témák, korszakok és főleg generációk találkozási pontja lett. A folyóirat hasábjain és a könyvsorozatokban publikáló szerzők között megtaláljuk az 1990-es években már klasszikusnak számító hazai és emigrációban élő paptörténészeket vagy az egyetemek egyháztörténeti témákkal is foglalkozó nagynevű professzorait éppúgy, mint a rendszerváltást középgenerációként megélő kollégákat, illetve az akkori, majd későbbi fiatalokat. A *Vázlatok* és a kötetek szerzőinek névsorán végigtekintve megállapíthatjuk, hogy lényegében nincsen olyan, egyháztörténelemmel (is) foglalkozó kutató Magyarországon, az esztergomi érsektől és a mára fogalomká vált professzoroktól kezdve a pályán megkapaszkodni nem tudó doktoranduszokig, aki a METEM keretein belül ne publikált volna.

Meglátásom szerint a METEM, illetve egyszemélyi működtetője és munkása, Zombori István tevékenységének legnagyobb érdeme, hogy jelentős mértékben hozzájárult az egyháztörténelem önálló diszciplínaként való emancipációjához. Az 1989-es politikai és ezzel együtt beköszöntő tudománypolitikai váltás után jelentős

részben a METEM-nek, ennek a széles kapukat kitaró publikációs fórumnak köszönhető, hogy az egyháztörténelem kilépett a szemináriumok falai közül és az egyházmegyei papi névtárak, a sematizmusok oldalairól, és rövid idő alatt az egyházak politika-, társadalom- és kultúrtörténeti kapcsolódási pontjaira összpontosító, önálló történeti tudományterületté válhatott.

Ennek az állhatatos tevékenységnek, *assiduus labornak* a tükre a Zombori István 70. születésnapjára összeállított köszöntő kötet. A 39 szerző írásán és a Miklós Péter által készített életútinterjún keresztül rálátást nyerhetünk részben a magyar egyháztörténetírás fejlődési ívére, részben pedig Zombori István munkásságának legfontosabb csomópontjaira: a Szegedről Rómaig terjedő tájékozódásra, illetve a középkori szerzetességtől a kommunista titkosszolgálatokig húzódo tematikai horizontra. A kötet ugyanakkor nemcsak három évtized munkálkodásának mérlege, hanem egy 2019-ben készített pillanatfelvétel is, amely a szerzők, generációk és tematikai súlypontok tekintetében a jelen állapot hű tükre. Ez a nyilvánvaló magyarázata, hogy a METEM történetében fontos szerepet játszó alkotók közül sokan hiányoznak.

Az alapítási korszak nagy öregjei közül alig néhányan vannak már közöttünk, az alkotóképesek száma pedig még kevesebb, éppen ezért olvastam nagy örömmel Adriányi Gábor és Rosdy Pál írásait a kötetben. A régi középgeneráció tagjai szép számmal képviselik magukat, a szerzők több mint negyedrészre tartozik ebbe a csoportba, ami az ügy melletti kitartás szép bizonyítéka. A legnépesebb csoport, számításaim szerint a szerzők 40%-a, a régi, vagyis rendszerváltáskori fiatalok közül kerül ki, akiknek indulásában a METEM által kínált publikációs fórum, illetve a sokkal korlátozottabb pályázati lehetőségek között a *Historia Ecclesiastica Hungarica* (HEH) Alapítvány kutatási ösztöndíjai komoly segítséget jelentettek. Nagyon fontos ugyanakkor az utánpótlás kérdése, hiszen a tudományterület jövőjét egyedül a fiatal munkatársak csatlakozása biztosíthatja. Ezért is különösen örvendetes, hogy a METEM generációs jellemzői és a teljesen megváltozott pályázati környezet ellenére mégis nyolc fiatal kolléga érezte úgy, hogy kötődik ehhez az intézményhez és Zombori István személyéhez, és megtisztelte írásával a kötetet. A széles életkori spektrum jelentőségét nem lehet túlhangsúlyozni, hiszen éppen ez bizonyítja, hogy nem egy generációs vállalkozásról, zárt klubról, hanem a magyar egyháztörténetírásnak a jövő iránt elkötelezett, nyitott fórumáról van szó.

Hasonlóan érdekes folyamatosságokat és változásokat regisztrálhatunk, ha összehasonlítjuk a METEM folyóiratának és kiadványainak, illetve az emlékkönyvnek a tematikai megoszlását. A Zombori István által kiadott *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* és a kötetek egyik tematikai súlypontja az egyháztörténeti kutatások tradíciói miatt a középkor volt. Az 1990-es évek egyháztörténettel is foglalkozó professzorainak, paptörténészeinek és a már elhunyt tudósoknak a munkái javarészt középkori történelmünket kutatták. A kora újkori kutatások igazából az 1990-es években erősödtek meg, nem függetlenül az 1945 előtti kutatástörténeti előzményektől és a modern, elsősorban német és francia szakirodalom hatásától,

illetve a megnyíló római és bécsi levéltári kutatások lehetőségétől. A 19. századra vonatkozóan az egyháztörténeti érdeklődés mindig is viszonylag csekélyebb mértékű volt, hiszen magát a korszakot és ezért kutatását is erősebben meghatározta a nemzeti ébredés és a szekularizáció.

A METEM kiadványaiban a 20. századra vonatkozó nyitottság az évek folyamán folyamatosan erősödött, a Horthy-kor mellett egyre inkább meghatározó kutatási területté vált a kommunista diktatúra korának egyháztörténete. Az elmúlt évek folyóirat-számainak és kiadványainak a levéltári anyagok kutathatóvá válása miatt egyik legfontosabb témája az egyházak és az állambiztonság, a Mindszenty-kérdés és a diktatúra egyházüldözésének története lett. A METEM hitvallásának egyik legfontosabb eleme a felekezeti köziség volt, az alapítók miatti katolikus túlsúly ellenére valamennyi protestáns felekezet, a kisegyházak és a zsidóság kutatói is minden akadály nélkül publikációs lehetőséget kaptak. A METEM kiadványstratégiájában az egyháztörténet diszciplináris meghatározása kezdettől fogva igen nyitott, az egyház és intézményeinek múltja szervesen illeszkedett a köztörténetbe. Ennek kétségtelen előnye, hogy így a vállalkozás nagyon széles kutatói kört tudott megszólítani, és ezzel együtt a kiadványok a „gettósodás” veszélyét is elkerülték.

A köszöntő kötet írásainak széles spektruma híven tükrözi ezt a szemléletmódot, egyúttal jelzi az egyháztörténeti kutatások tematikai formálódásának irányait, vagy még inkább a METEM-hez kötődő szakembergárda összetételének változásait. Az elmúlt két évtizedben számos új középkorász-műhely megalakulásának lehettünk tanúi, az egyetemeken és a kutatóintézetekben sorra alakultak a kutatócsoportok, amelyek középkori történelmünknek az egyházi intézményekkel szinte mindig összefüggő kérdéseit vizsgálják. A pályázati feltételek miatt önálló publikációs fórumokat kialakító, jórészt a fiatal generációhoz tartozó kutatókból álló munkaközösségeknek a METEM-hez nyilván már nem volt kapcsolatuk, ezzel és a régi középkorász-gárda kihalásával magyarázhatjuk, hogy a Magyar Királyság történetének első fél évezredét mindössze két írás képviseli a kötetben. A kora újkorra vonatkozó kutatómunka fellendülését viszont jól reprezentálja a korszakról szóló kilenc írás. Különösen is figyelemre méltó, hogy ezek a tanulmányok (akárcsak az egyik középkori dolgozat) részben római források alapján készültek, vagy a magyar egyház római kapcsolódási pontjaira hívják fel a figyelmet, utalva ezzel nemcsak a historiográfiai fejlődésre, hanem az ünnepektől erős római kötődéseire is. Emellett öröndetes tény, hogy a kora újkor századai közül a korábbi kutatásokban meglehetősen elhanyagolt 18. század is hangsúlyosan jelen van a kötetben. Szintén ígéretes változás, hogy a magyar (különösen katolikus) egyháztörténetírás által jórészt fehér foltnak számító 19. század is felzárkózott a népszerűbb korok mellé, ennek a fellendülésnek a jegyében a kötet hét dolgozatot közöl e század egyháztörténetéről. Végül az elmúlt évtizedek fejlődésének legszembetűnőbb sajátossága a 20. századi és különösen az 1945 utáni egyháztörténelem iránti érdeklődés megnövekedése, amelyet a könyv írásai is híven visszaigazolnak: a

tanulmányok háromötöde tárgyalja történelmünk utolsó századát, kereken egyharmada pedig az 1945 utáni korszakot.

A METEM és az ünnepelt tematikai nyitottságára és sokszínűségére az ünneplő kötet dolgozatai is reflektálnak. Az egyháztörténeti tematikából elsősorban Zombori István szülővárosa és mindmáig egyetlen lakóhelye, Szeged múltjával, illetve az ünnepelt számára kiemelten fontos határon túli magyarsággal foglalkozó írások lépnek ki. A könyv egésze pontosan mutatja a METEM által tudatosan vallott ökumenikus szemléletmódot, hiszen a katolikus egyházról szóló tanulmányok mellett szerepelnek az evangélikus, református és zsidó felekezetekkel kapcsolatos dolgozatok is. Az ünnepelt érdeklődését néhány nagyobb súllyal megjelenő témakör reprezentálja: a nagy személyiségeket (mint Prohászka Ottokárt, Glattfelder Gyulát, Mindszenty Józsefet, Márton Áront és Esterházy Jánost) és a szerzetesrendek (ciszterciek, ferencesek, domonkosok, jezsuiták) múltját bemutató írások, illetve a kommunizmus korának egyházüldözését tárgyaló és az állambiztonsági forrásokon alapuló dolgozatok viszonylag nagy száma.

A 31 esztendő METEM egy évvel idősebb, mint a magyar demokrácia, és 28 éve egyenlő Zombori Istvánnal. Hivatását nagyszerűen teljesítette, hiszen jelentős mértékben hozzájárult a negyven esztendőn át tiltott, majd túrt egyháztörténelem feltámadásához, régi és új művek megjelenéséhez és ezzel közkinccsé válásához. Egy évforduló, születésnap mindig alkalom a visszatekintésre és a számvetésre. A majd három évtized mérlege talán azzal vonható meg a leginkább, ha elismerjük: a rendszerváltás utáni három évtized magyar historiográfiáját a METEM és Zombori István nélkül nem lehet megírni. Ha valakire, hát az ünnepeltre igaz a mondás: valóban kevesebben lennének nélküle. A METEM egykori és mai munkatársai, a kötet szerzői csak remélni tudják, hogy a közös munka még hosszú időn át folytatódni fog.

Molnár Antal

A FRAKNÓI KORONÁZÁSI ZÁSzlÓK HISTÓRIÁJA

Pálffy, Géza: *Die Krönungsfahnen in der Esterházy Schatzkammer auf Burg Forchtenstein. Die Geschichte der Krönungsfahnen der Länder der Stephanskronen vom Spätmittelalter bis Anfang des 20. Jahrhunderts.* Jahrgang 2018, Esterházy Privatstiftung, Eisenstadt, 2018 /Mitteilungen aus der Sammlung Privatstiftung Esterhazy – Band 10./, 226 o.

Az Esterházy Magánalapítvány 2014-ben bocsátotta útjára az Ausztriában található és az alapítvány kezelésében álló Esterházy Gyűjtemények történelmével, kiemelkedő darabjaival foglalkozó értékes *Közlemények az Esterházy Magánalapítvány Gyűjteményéből* című kiadványsorozatát. A kötetek tematikus sorozatokban

látnak napvilágot: a gyűjtemények restaurálása, a történelem, had-, művészet-, építészet-, udvari kultúra- és zenetörténeti tárgyú munkák mellett önálló sorozatban jelennek meg az Esterházy-kincstár (*Schatzkammer*) múltjára, jelenére, tárgycsoportjaira vagy egyes darabjaira fókuszáló tanulmányok.

Pálffy Géza a fraknoi kincstárban őrzött koronázási zászlók történelmét, a politikai reprezentációban betöltött jelentőségüket és az Esterházy család tagjainak, valamint a kora újkori magyar–horvát elit tagjainak a zászlókkal kapcsolatos szerepét mutatja be e gazdagon illusztrált, izgalmas, szép kötetben. A kiadványt különlegessé teszi, hogy az összefoglalók révén hat nyelven (a német mellett angolul, magyarul, horvátul, oroszul és szlovákul) szól az olvasóhoz, így a Szent István koronájának egykori országaiban élők közül sokakhoz saját anyanyelvükön is eljuthat e különleges történelmi szerepű és szimbolikájú tárgyak tudományos igényű bemutatása. A kiadvány szerzőjének régóta tudatos törekvése az együttműködés előmozdítása a kora újkori történeti kutatások különböző közép-európai országokban élő művelői között; jelen kiadvány szép eredménye ennek, hiszen nem csupán a szöveg jelent meg különböző nyelveken, hanem a hagyományos magyar történelmi felfogástól eltérő, pl. a magyar–horvát állam kapcsolatát horvát szempontból (is) értelmező történelemszemléletet képviselő/bemutató megjegyzések is helyet kaptak benne.

A szerző koronázási zászlókra vonatkozó kutatásai szorosan kapcsolódnak a 2012 óta a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport vezetőjeként koordinált széleskörű kutatási projekthez, amely az 1526 és 1916 közötti magyar uralkodókoronázások, a koronázási országgyűlések és a Szent Korona történetének kutatására irányul, számos társtudomány művelőinek interdiszciplináris bevonásával. A kötetben összefoglalt eredmények fontosságát és különlegességét többek között az adja, hogy az Esterházy-kincstár gazdag anyagának e 2009-ben restaurált darabjai egyszerre szimbolizálják a 17. században országos jelentőségű főrangú családdá emelkedett Esterházyak főúri reprezentációját és a Mohács után az ország határain kívülre került, a koronázások alkalmával virtuálisan életre kelt magyar uralkodói udvar politikai-hatalmi reprezentációját is. Ily módon e zászlók nem csak család(történet)i ereklyék, hanem egykori szerepüknél fogva különleges szimbólumai a magyar(–horvát) politikai elit alkotmányos, a történeti folytonosság jelképeinek használatát igénylő gondolkodásának, illetve az összetett közép-európai Habsburg Monarchiát vezető dinasztia politikai-hatalmi felfogásának. Míg az Esterházy család és a többi főrangú familia fiatal tagjai számára a koronázási menetben való részvétel önmagában a királyság elitjébe való tartozást, jövődöbéli országos méltóságok várományosainak státusát jelentette, addig a dinasztikus reprezentáció szempontjából a zászlók a koronázási ceremónián a többi országzászlóval együtt nyertek értelmet. Együtt jelenítették meg ugyanis azokat a területeket, amelyek a magyar rendi és a Habsburg dinasztikus felfogás jegyében a középkori Magyar Királyság részeként (ténylegesen vagy egykor) a magyar uralkodók fennhatósága alatt álltak.

A kötet első tíz fejezete német nyelven tárgyal részletesen több, a legrégebbi, fraknói kincstárban fennmaradt koronázási zászlók mellett, illetve kapcsán körüljárt témát: a bevezető fejezet a késő középkori magyar uralkodói titulaturában megjelenő társországok, valamint igénycímeik bemutatása után a kutatás célját és jelentőségét emeli ki. A közép-európai történeti és művészettörténeti kutatás által eddig teljesen elhanyagolt tárgyak, a fraknói Esterházy-kincstár koronázási zászlóinak vizsgálata egyrészt a kincstár történetét és annak létrehozói, illetve birtokosai pályáját segítene megismerni. Másrészt a zászlók hagyományának, jelképeinek politika-, illetve ceremóniatörténeti és heraldikai szempontú kutatása a kora újkori közép-európai reprezentációtörténeti kutatások számára is jelentős új eredményeket hoz. A koronázási zászlók 15–17. századi szerepének vizsgálata elválaszthatatlan a magyar uralkodók koronázásainak történetétől; a koronázási zászlókra vonatkozó legkorábbi adatok részben éppen azokból a forrásokból ismertek, amelyek a koronázások történetének (is) jelentős forrásai.

A 16. századi uralkodókoronázásokon felvonultatott országzászlókra vonatkozó adatok ismertetése után tér rá a kötet annak a három, 17. századi magyar uralkodókoronázásnak az ismertetésére, amelyek során az Esterházyak egy-egy tagja zászlóvivőként vett részt a ceremóniában. A kincstárban fennmaradt három koronázási zászló közül a legrégebbi, az Esterházy Miklós által II. Ferdinánd 1618. júliusi pozsonyi koronázása alkalmával vitt – a magyar címet, tehát a Magyar Királyságot szimbolizáló – zászló egyúttal a legrégebbi ilyen zászló, amely egyáltalán fennmaradt. A könyvben is részletesen bemutatott koronázási ordó alapján pontosan rekonstruálható, hogy az Esterházy által vitt zászló mellett kik vitték a többi koronázási zászlót.

IV. Ferdinánd 1647. évi koronázásakor Miklós nádor másodszülött fia, a tragikus fiatalon, a török ellen vívott vezekényi csatában (1652. augusztus 26.) három unokatestvérével együtt hősi halált halt László gróf vitte Horvátország zászlaját. E zászló egyúttal a legrégebbi fennmaradt horvát nemzeti zászló, az Esterházy-kincstárnak e darabja tehát az egyik legjelentősebb horvát nemzeti szimbólum legkorábbi ismert példája is. A kincstár harmadik koronázási zászlója a Szerbia címerét ábrázoló koronázási zászló, amelyet I. Lipót 1655. június végi koronázási ceremóniáján a későbbi nádor, Esterházy Pál vitt a menetben. A korabeli gyakorlat szerint a zászlókat a zászlóvivők megtarthatták, így kerülhettek a fraknói várba, majd maradhattak ott fenn. A kötet az írott források kimerítő bemutatása mellett a ceremóniák legszebb képi ábrázolásait is közli, az említett koronázások mellett például III. Ferdinánd 1625. évi soproni, vagy Mária Terézia 1741. évi pozsonyi koronázásáról is közöl illusztrációt. A képeknek köszönhetően az olvasó a különleges, koronázásokhoz kapcsolódó tárgyi emlékeken kívül a fraknói kincstár helyiségeibe is bepillantást nyer.

Különlegesen érdekes fejezete a könyvnek az 1916. évi, utolsó magyar királykoronázásról szóló rész, amelyben megismerhetjük, hogy IV. Károly koronázási szertartásának megtervezéséhez a ceremónia előkészítésekor elővették a kora újkori

ordókat (elsősorban az 1618. évi zászlósort) és a szertartás menetének kialakítása-kor azt figyelembe vették. A kötet bemutatja, hogy Csánki Dezső (1857–1933), az Országos Levéltár akkori vezetője, a jeles középkorász, II. Ferdinánd koronázási ordóját felhasználva javasolta a 17. századi rajzok alapján a koronázási zászlók I. világháború alatti elkészítését.

A kötet illusztrációja rendkívül gazdag, számos metszet, térképek és fotók ragadják magával az olvasót. Függelékében értékes adattár található, amely közli az 1490 és 1916 közötti magyar uralkodókoronázások zászlóvivőinek neveit, ezt követik a térképek, amelyek között szerepel a Magyar Királyság 15. századi, a Habsburg Monarchia 16. század második felében birtokolt területeit, valamint a három részre szakadt Magyarország 16–17. századi viszonyait ábrázoló térkép is. A kötetet gazdag bibliográfia zárja: a szakirodalom és a felhasznált nyomtatott forráskiadások mellett a kutatás során feltárt források őrzőhelyeinek felsorolása is itt található, 4 ország 11 levéltára, múzeuma, valamint tudományos intézménye. Összegzőképpen elmondható, hogy a hatnyelvű kötet megjelenésével – itthon is hasznosítható tudományos eredményein kívül – a nemzetközi tudományosság egy kiváló szakkönyvet nyert, amely az eddig ismeretlen koronázási zászlók bemutatásán kívül a késő középkortól a Habsburg Monarchia felbomlásáig segít megérteni a Magyar Királyság és társországai viszonyát, heraldikai jelképeit, mindezt a magyar uralkodókoronázások hatalmi-politikai reprezentációjának kontextusában.

Martí Tibor

MONUMENTÁLIS KATASZTER AZ „OSZTRÁK” TÖRTÉNELEMRŐL

Michael Hochedlinger – Martin Krenn – Simon Peter Terzer (Hg.): *Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftennachlässe zur österreichischen Geschichte 1500–2000*. Wien – Köln – Weimar, Böhlau, 2018 /Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreich Band 116. Erscheint zugleich als Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs – Sonderband 14./, 1106 o.

Adattárat kézbe venni mindig is nagyszerű érzés: különösen akkor, ha alapos munkáról van szó. A körütekintően és megfelelően elkészített adattárakat a nagy könyvtárak és a szakkönyvtárak polcain rendszeresen forgatják a felhasználók. Pontosan azért lapozzák fel őket, hogy első kézből szerezzenek megbízható információt egy-egy kutatás megkezdése előtt, vagy a közben felmerülő kérdéseknél. Egy-egy levéltári segédlet, esetleg iratanyag-ismertető vagy éppen egy adattár nem feltétlenül rövidtávon hasznosul. Sőt, azt tapasztalhatjuk, hogy a legtöbb esetben egy jól megalkotott kötetet akár évtizedek (kis túlzással, de előfordul, hogy évszá-

zadok) múlva is kézbe vesznek. Éppen ezért jelen ismertető írójának is meggyőződése, hogy – bármennyire fáradtságos is – érdemes adattárakba, ismertető leltárakba vagy éppen kutatási segédletekbe erőt fektetni. Az energia bőven megtérül, hiszen akár több generáció is hasznosítani tudja majd a kötetekben rejlő információkat.

A most ismertetésre kerülő kötet nem kevesebbet ígér, minthogy az egyes családi levéltárakat és személyi hagyatékokat veszi számba az „osztrák” történelemből az 1500 és 2000 közötti időszakot tekintve. Valójában azonban az egykori Habsburg Monarchia minden egykori tartománya valamiképpen szóba kerül: Belgiumtól Itálián át Magyarorszáig, Erdélyig és Galíciáig, és természetesen a „magot” képező osztrák és cseh tartományok. A címlapnak kiválasztott kép kapcsán is megjelenik ez a kettősség, hiszen a térképen (*Übersichtskarte der in der Österr.-Ungar. Monarchie bestehenden wichtigeren Archive*) a Duna-medence látható, a mai Alsó- és Felső-Ausztriával, valamint Morvaországgal. A kötetben ennek ellenére természetesen magyar, de lengyel, vagy éppen erdélyi, itáliai és délszláv történeti családok is helyet kaptak. A súlypont a családi levéltárakat tekintve egyébként érthető módon az osztrák (és a cseh) arisztokrácia.

Nincs kétségünk afelől, hogy az érdeklődők ezt a munkát egész Közép-Európában – leginkább az egykori Habsburg Monarchia területén – rendszeresen fel fogják ütni, és a benne lévő információkat hasznosítani fogják. Az adattár elkészítésének szükségességét az indokolta, hogy Ausztriában – mivel az országban nem volt kommunista államberendezkedés, ezzel párhuzamosan nem történt meg a magániratok állami kezelésbe vétele – mind a mai napig igen jelentős mennyiségű és kiemelt történeti értékkel bíró levéltár és hagyaték van magánkézben. A családokat, illetve a tulajdonosokat semmilyen jogszabály nem köti, hogyan bánnak az őrizetükben lévő iratokkal. Bár egyes levéltárakat védetté nyilvánítottak Ausztria területén, ám ez a tény csak minimális – jelen ismertetésben nem részletezendő – jogosítványt ad a levéltári hivatal (*Archivamt*) funkcióját is ellátó Osztrák Állami Levéltár (*Österreichisches Staatsarchiv*) kezébe. Nem kötelezhetőek állagmegóvásukra, de kutathatóvá tételükre sem. A sokszor ismeretlen helyen lappangó iratanyagok számba vétele – a tulajdonosok elzárkózó magatartása miatt – korlátokba ütközött és ütközik mind a mai napig. Hátráltatta a munkát az is, amikor, bár a hagyaték valamilyen gyűjteménybe (közgyűjteménybe, egyházi gyűjteménybe vagy világi alapítványi őrizetbe) került, ám ott a bekerült anyagokat formai alapon szétválogatták, és azokat a különböző részlegekbe (levéltár, könyvtár, kéziratár, dokumentációs központ) osztották be. A kötet célja ugyanis nemcsak a családi levéltárak és hagyatékok, illetve azok őrzőhelyeinek puszta felsorolása volt, hanem a szerzők rövid leírásokat adva orientálják is a kutatókat. A felhasználók értesülhetnek az őrző intézményről, továbbá a családi levéltár jelenlegi őrzési helyéről, a kutathatóságát segítő jegyzékekről, szakirodalomról, illetve információkat kapnak az iratok (sokszor csak becsült) terjedelméről, évköréről. Elsősorban az állami közgyűjteményekben lévő irategyüttesek esetében olvasható bővebb tartalmi leírás, esetleg a levél-

tár/hagyaték őrzési történetének leírása. A tájékozódást sok esetben segíti egy-egy rövid életrajz. (Ez, mondjuk, olyan esetekben hasznos, amikor a felhasználó egyáltalán nem tudja elhelyezni a személyt a történeti múltban. Jelen sorok írója is igen sok alkalommal jár így, csak egy szemléletes példa: Henriette von Schirach esete, aki Adolf Hitler fényképészenek, Heinrich Hoffmannnak volt a lánya, és hagyatéka a Bajor Állami Levéltárban, Münchenben található. 843. o.)

A kötet összeállítói is tisztában voltak azzal, hogy egy ilyen vállalkozásba nem férhet bele mindenki, azaz lesznek, akiket kihagynak a névsorból. A tudatos válogatás előre meghatározott kritériumok szerint történt, és így is 5000 (!) lexikonszerű bejegyzés alkotja a monumentális vállalkozás eredményeként publikált kötetet. A munka nem akart levéltárkataszter lenni, és nem is törekedett arra, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összes családi levéltárát és irathagyatékát felsorolja. Fő célja az volt, hogy azok a családok és személyek kerüljenek bele, akik – a megfogalmazás szerint – „*történelmi jelentőségűek*” voltak. Nekik tehát Ausztria, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia politikai-közigazgatási, katonai, (történet)tudományi és/vagy társadalmi és gazdasági életében kellett szerepet betölteniük. (14–15. o.)

A szerkesztők is tudatában voltak annak, hogy nemcsak saját szempontrendszerük miatt maradtak ki bizonyos családok, személyek a gyűjtésből. Az egyes őrző intézményekben dolgozó „kollégák” hozzáállása, segítőkészsége alapvetően szabott határt a teljességnek. A kötet szerkesztője, Michael Hochedlinger a munka bevezetőjében erősen „odaszólt” azoknak, akik sem az első, 2011. évi, sem a második, 2013. évi adatgyűjtési kérdőívükre nem reagáltak érdemben. Elsősorban az ausztriai egyházi levéltárak felé intézte ezt a – meglehetősen lesújtó – kritikát, ahol pár esetben mindenféle adatgyűjtési törekvésük eredménytelen maradt (20. o.) Az természetesen már az adott munkatársak lelkiismeretességének függvénye, hogy milyen szintű és mélységű adatközléssel segítik a gyűjtőmunkát – ezt az emberi tulajdonságból és hozzáállásból fakadó egyenetlenséget a szerkesztők is elismerik.

Az adattár lényege, hogy világos felépítésű és befogadható legyen, valamint olyan információkat adjon közre, amelyeket olykor csak hosszú és fáradságos munkával lehet a kutatóknak kideríteni. Az egyes szócikkek felépítése egyértelmű, nem ad többet a szükséges alapadatoknál. A kapcsolatfelvételhez, a tájékozódáshoz éppen elegendő információt közölnek a szerkesztők, ami alapján az esetek túlnyomó részében a felkészült kutató el tudja dönteni, hogy érdemes-e az őrző intézményhez, illetve a tulajdonoshoz fordulnia.

Ha a kötet magyar vonatkozásait nézzük, az nekünk, magyar felhasználóknak sok tekintetben ismert adatokat tartalmaz. Ám például a Burgenland területén jelenleg is birtokos, egykori magyar(országi) arisztokrata családok magánkézben lévő iratanyagaira is felhívja a figyelmet. Így értesülünk többek között a Batthyány család Németújváron (Güssing), a Draskovich család szintén Németújváron, vagy éppen az Erdődy család Monyorókeréken (Eberau) őrzött uradalmi és olykor köztörténeti jelentőségű dokumentumokat is tartalmazó levéltáiról, gyűjteményeiről. Magyar szempontból szintén jelentős eredménynek számít az is, hogy a magyar

területen is jelentős szerepet játszott családok (pl. az Oszmán Birodalom ellen viselt háborúk során egyes katona vagy diplomata családtagok, vagy az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztériumaiban pozíciót betöltő hivatalnokok) gyűjteményeire és hagyatékaira is figyelmet fordítottak. Ugyancsak érdekes tapasztalat, hogy pl. a 16–19. században magas birodalmi pozíciókba felkapaszkodó Fürstenberg családnak Ausztriában és a németországi Baden–Württemberg tartományban is van egy-egy, több ezer iratfolyóméterre rúgó levéltári anyaga, mindamellett, hogy a Cseh Nemzeti Levéltár is őriz tőlük egy jelentősebb iratmennységet. Ugyanez a széttagoltság látható pl. a Pálffy család esetében is, akiknek az Osztrák Állami Levéltárban, a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban, a Sankt Pölten-i Alsó-Ausztriai Tartományi Levéltárban, továbbá Marchegg városában (utóbbi helyen sok 20. századi fontos családi dokumentummal) is van családi levéltáruk. És ez csak két kiragadott példa a sok értékes és nagyon hasznos információ közül!

Michael Hochedlingert, az Osztrák Állami Levéltár levéltárosát nagy tisztelet és kalapemelés illeti. A magyarhoz képest széttagolt és decentralizált osztrák levéltárügy és közgyűjteményi viszonyok terén egy teljességre törekvő katasztert adott – szerkesztőtársaival együtt – az érdeklődő felhasználók kezébe. Külön kiemelendő, hogy munkatársaival tudatosan nem állt meg a mai Ausztria határainál, hanem bátran és eredményesen nyitott az egykori Habsburg Monarchia utódállamai felé is. Némi irigységgel jegyzi meg, hogy Magyarországon, Csehországban, Szlovákiában és a többi államban mennyivel jobb, akár online is elérhető és böngészhető jegyzékek állnak rendelkezésre, illetve segítőkész kollégák támogatták adatgyűjtésüket. (21. o.)

Bárdolatlan dolog lenne egy ekkora vállalkozás eredményeit a legkisebb kritikával is illetni. Jelen sorok írója nem is igazán tudna negatív megjegyzést írni a vállalkozásról és annak kivitelezéséről. A következő megjegyzés inkább csak egy jövőben elérendő vágyat tükröz. A kötet felépítése a családok és személyek betűrendjét követi, ugyanakkor más típusú kérdésfelvetéshez már erőteljes további használat szükséges. Ha például szeretnénk megtudni, hogy Kolozsváron vagy Ljubljanában, esetleg Breslauban vagy Linzben milyen gyűjteményeket tartottak a szerkesztők kiemelendőnek, akkor csak hosszas keresgélés után állítható össze egy lista. Igaz ugyanakkor, hogy mindez az adott intézmény honlapja felkeresésével vagy a bőségesen megadott szakirodalom használatával is kiváltható. Egy 1106 oldalas, nagyméretű kötetben valóban nem értek volna el további, a használatot könnyítő összesítő táblázatok, így egy ilyen böngészéshez – már ha egyszer lesz ilyen – az online verzió használata lesz szükséges.

Oross András

EGY REFORMKORI ZALAI LIBERÁLIS KÖZNEMES PÁLYAFUTÁSA KAPCSOLATAI TÜKRÉBEN

*Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének
225. évfordulója tiszteletére.* Szerk. Kiss Gábor – Molnár András.
Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, Zalaegerszeg, 2017, 229 o.

Régi adósságot pótol e vékony kötet, hiszen olyan történelmi személyiséget állít a középpontba, akinek a munkásságát szinte csupán a szűkebb történelmi szakma tartja számon, jóllehet – amint azt e kiadvány is bizonyítja – viszonylag rövidre szabott élete során rendkívül áldozatos tevékenységet folytatott hazájáért. Csány László nem vált az első vonalba tartozó reformkori magyar politikusok (képzeletbeli) panteonjának részévé, nem alakult ki körülötte valódi kultusz: nevét egy szakgimnázium, illetve egy mérnöki díj viseli, s a rá vonatkozó történelmi forrásközlések, feldolgozások száma sem túlságosan magas. A szóban forgó tanulmánygyűjtemény azonban rávilágít arra, hogy Csány helye bizonyos értelemben ott van a legjelentősebb nemzetformáló személyiségek között. Sokféle szerepben próbálhatta ki magát: volt katona, gazdálkodott a birtokain, aktív vármegyei politizálást folytatva rövid idő alatt az ellenzék egyik fő erősségévé vált. A reformkor vége felé írt hírlapi cikkeket, 1848-ban királyi biztosként, 1849-ben erdélyi kormánybiztosként, illetve közlekedési miniszterként tevékenykedett, a világsi fegyverletételt követően pedig mások számára példát mutatva az önkényuralom mártírjává vált.

Ahogy az a kötet főcíme is jelzi, az egyén és környezete viszonya alkotja azt a vezérfonalat, amelyre felfűzve sorakoznak az egyes tanulmányok, illetve forrásközlések. Csány életét és pályafutását tehát az 1848–49-es nemzedék néhány fontos politikusával, illetve hadvezérével fenntartott kapcsolatának tükrében értelmezték és láttatták a szerzők. Előljáróban elmondható, hogy többé-kevésbé szoros barátság fűzte őt jó néhány ellenzéki vezetőhöz (noha a felek viszonya nem volt mindig mentes a feszültségektől), másokkal csak munkakapcsolatot alakított ki, ennek ellenére olyan személy képe rajzolódik ki az írásokból, aki a legfontosabb cél, a haza üdvéért való munkálkodás érdekében nyitott volt a kompromisszumokra és a nézetkülönbségek tolerálására.

Molnár András Csány és a legjelentősebb reformkori zalai politikus együttműködését elemzi a *Csány László és Deák Ferenc a zalai reformellenzék élén, 1832–1847* című tanulmányában. A szerző mindkét személy esetében kiemeli a hazaszeretetet és a közügyek iránti felelősségérzetet, írásában kettejük útjának kezdődő elválását dokumentálja az 1840-es évek elejére vonatkozóan. Béres Katalin *Csány László és Kossuth Lajos kapcsolata a reformkorban*, illetve Solymosi József *Csány László és Kossuth Lajos 1848–1849-ben* címet viselő írása két, egymással szorosan összefüggő korszakot idéz fel. Béres Katalin hangsúlyozza a két férfi külső és belső hasonlóságait, ám regisztrálja azt a fontos különbséget, miszerint Csány a reformkorban megmaradt a vármegyei politizálás szintjén, Kossuth pedig kilépett az

országos szintérré. Solymosi József a forradalmi időszakról szólva kimutatja Csányynak a Kossuth iránti egyre erősödő lojalitását, majd 1849 augusztusától a kapcsolat megromlását.

Kemény Krisztián írásával (*Csány László és Mészáros Lázár kapcsolata a reformkorban, illetve 1848–49-ben*) kezdődik a Csány és a katonai vezetés néhány tagjának viszonyát tárgyaló tanulmányok sora. Kemény Krisztián a Csány és Mészáros pályáivében fellelhető párhuzamok felsorakoztatását követően kettejük kapcsolatának ambivalens mivoltát dokumentálja. Szerinte a barátságuk gyorsan kialakult, amit elősegítettek az azonos életcélok, a hasonló pályafutás, habitus, kötelességtudat, és noha Mészáros inkább Széchenyi István híve volt, míg Csány Kossuthé, a cél érdekében képesek voltak tolerálni a nézetkülönbségeket, mély barátságot azonban nem tudtak kialakítani.

Kedves Gyula a Csány és Perczel Mór közötti szoros barátságról értekezik közleményében. A kölcsönös rokonszenvet egyrészt a hasonló jellemvonásokból (szenvédélyesség, a megalkuvásra való képtelenség), másrészt a politikai nézetazonosságukból eredezteti. Hermann Róbert *A magyar Cato és az „áruló” – Csány László és Görgei Artúr* címet viselő tanulmányában azt követhetjük nyomon, hogyan alakult a két férfi mindössze 1848 őztől datálódó viszonya: a Csányynál jóval fiatalabb hadvezér kezdetől fogva tiszteletet érzett politikustársa iránt, aki-nek a bizalma ugyan megrendült iránta 1849 elején, de a Szemere-kormányban együtt tudtak működni, s Görgei a fegyverletételt követően igyekezett megmenteni társa életét.

Még rövidebb ideig, mindössze néhány hónapig tartott Csányynak József Bemmel való ismeretsége. Kovács István írásában (*Csány László és József Bem. Erdély főkormánybiztosának és a hadsereg főparancsnokának kapcsolata*) rámutat arra a körülményre, hogy az 1849 januárjában főkormánybiztossá kinevezett zalai politikusnak a lengyel tábornok iránti érzelmei meglehetősen széles skálán mozogtak, ambivalens hozzáállását mindig Bem aktuális sikerei vagy kudarcai alakították. Pelyach István *Csány László és Szemere Bertalan. A „lángkeblű hazafi” és az „örök második” szűkre szabott kapcsolata* című tanulmánya két, egymással ugyancsak változékony jellegű viszonyban álló férfi pályájának azon szakaszát mutatja be, amelyben közösen kellett (volna) dolgozniuk a szabadságharc ügyéért. Pelyach István megállapításai szerint munkakapcsolatnál valószínűleg nem alakulhatott ki több a két politikus csupán bő egy évig tartó ismeretsége során, s közeledésüket 1849 nyarától nemcsak Szemere folyamatosan éreztetett tekintélyelvűsége, mellőzöttségérzete akadályozta, hanem az is, hogy a Kossuth és Görgei közötti hatalmi ellentét során Csány a hadvezér mellé állt, míg Szemere ezt helytelenítve megpróbált a két pólus között lavírozni. Megemlíthető még, hogy két forrásközlés is helyet kapott a tanulmányok között a kötetben (mindegyikük Hermann Róbert nevéhez fűződik). Kovács István írása után találhatjuk meg Bem Csányhoz szóló leveleit, a kiadványt pedig Szemere Csányynak küldött levelei és utasításai zárják.

A kötet közleményei felvillantják a korabeli (közneemesi) politizálás lehetőségeit, korlátait, elképzeléseit, a vármegyei élet színteréről az országos politizálás porondjára lépők eszmevilágát, s jól illusztrálják a *bene possessionati* pályáíveinek egy lehetséges kifutását, nem mellesleg azt, hogyan és mekkora sikerrel működhettek együtt a klasszikus vármegyei közéletben szocializálódott, illetve a katonáskodást hivatásnak választó személyek. A tanulmányok egyúttal egy olyan személyiségről is képet adnak, aki legfontosabb feladatának a köz és a haza érdekében végzett tevékenységet tekintette, és sem a testi betegségek, sem a számára időnként hátrányt, nehézséget jelentő emberi kapcsolatai nem hátráltatták őt ebben.

Noha a „nagy emberek” történeteire figyelő és körülöttük kultuszt kialakító történetírás kevesebb figyelmet szentelt például Csány Lászlónak, mint Deák Ferencnek vagy Kossuth Lajosnak, a fentebb tárgyalt publikációk azt tanúsítják, hogy Csány a maga szerepeiben hatásait tekintve eddig alig felmért eredményeket produkált, így az első vonalbeli aktorokkal azonos szinten helyezhetjük el őt. Mindamelllett a tanulmányokból megismerhetjük a jellemét is: kitartását, elvhűségét, kompromisszumkészségét, a mártírhálál vállalásának képességét. Ha mindezt mérlegre tesszük, azt mondhatjuk, ez a kötet hívebben szól Csányról, mint egy művi és kiüresedett hőskultusz. S remélhetőleg ösztönzést is ad a kutatások folytatására, hasonlóan igényes előadások, publikációk elkészítésére.

Bodnár Krisztián

A PROLETÁRDIKTATÚRA EZER ARCA FORRÁSKIADVÁNY A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKÁBÓL

Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. „És rendszeresítettnek az összes ballépések”. Az iratokat válogatta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Csonka Laura – Fiziker Róbert. L'Harmattan Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019, 371 o.

A Magyar Nemzeti Levéltár vezetősége még 2016 folyamán arról határozott, hogy a közelgő centenáriumba való tekintettel a Magyarországi Tanácsköztársaság történetére vonatkozóan hiánypótló dokumentumkötettel jelentkezik. A forrásgyűjtemény megjelenésében a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a húsz megyei tagintézmény is közreműködött, így a helyi iratanyagokért felelős referensekre várt a munka előkészítő fázisa. Ily módon 2017 őszétől már előzetesen szűrt, a készülő kiadvány igényeinek megfelelően válogatott dokumentumok várták az áldozatos munkát magukra vállaló szerkesztőket, akik az ezt követő időszakban

egyenként fel is keresték az adott levéltárakat. A sajátos forrásadottságok miatt mindössze a Veszprém Megyei Levéltár esett ki a dokumentumokat összegyűjtő körútból.

Figyelemreméltóan újszerű a Csonka Laura és Fiziker Róbert által szerkesztett kötet válogatási szempontrendszere. A két szerkesztő a forrásanyag megszürésénél arra törekedett, hogy olyan dokumentumokat adjon közre, amelyek a Magyarországi Tanácsköztársaság intézkedéseit és az erre adott különböző társadalmi reakciókat helyezik előtérbe, tehát az eseményeket úgymond az „átlagember” szemével világítják meg. Ennek köszönhetően a különböző beadványok, panaszok és kérelmek nagy számban állták ki a válogatás próbáját, ami egyértelműen újdonságként hat a korszakot érintő korábbi forráskiadványokhoz képest. A főcímben is erre utalva, valóban „alulnézetben” mutatják be az olvasó számára a proletárdiktatúra sokszínű, némiképp kaotikus jegyeket is magán hordozó eseményeit, jelenségeit. A közölt szövegek a válogatás módszere folytán együttesen tartalmaznak hadtörténeti, egyháztörténeti, gazdaság- és természetesen társadalomtörténeti adatokat is. A forrásszövegekben középpontba került az új politikai rendszerhez való viszonyulás kérdése is. Különösen érdekes a 138. számmal közölt, 1919. június 29-én keletkezett irat, mely – a magyar történelmi emlékezetben amúgy is igencsak speciális helyet elfoglaló – budapesti házbizalmiak egy csoportjának indítványát adja közre, mégpedig a Vörös Őrség kiegészítő szervéül való megszervezésének tárgyában. A forrás keletkezésének időpontja is beszédes: nem sokkal az úgynevezett június 24-i budapesti ellenforradalom után vetették papírra, és a proletárdiktatúra ellenségeivel szemben való hatékony fellépés, az önkéntes szolgálatra való jelentkezés okán született meg.

A válogatás szempontjainál hangsúlyosan esett latba az időhatár kérdése is. A klasszikusan a Magyarországi Tanácsköztársaság történetével kapcsolatban értelmezett 1919. március 21. és augusztus 1. közötti időintervallumot a szerkesztők csak két esetben lépték át, a közlésre került 1. és az utolsó, a 200. dokumentum esetében. Az egységesnek tűnő kronológiai képet némileg árnyalva érdemes megjegyezni, hogy a Vix-jegyzék átadásának sokszerű következményeképp lemondott Berinkey-kormányt követő, a Garbai Sándor és Kun Béla által a fővárosban 1919. március 21-én kikiáltott Magyarországi Tanácsköztársaság időpontja az országos hatalomátvétel aktusát rögzítette. A recenzens szűkebb érdeklődési körét adó Somogy megyei fejlemények időrendi sorrendje – csak a példának okáért – kissé más képet mutat: az egyes járási központokban már február folyamán átvették a hatalmat a szociáldemokratákból álló munkástanácsok, míg a megyeszékhelyen már március 10. napján, némiképp puccsszerűen átvette a Direktórium a kormányrudat. A Somogy megyei Direktórium a hatalmat pedig csak augusztus 7-én adta át a Peidl-kormány kinevezettjének.¹ A dokumentumok megadott válogatási szempontjai mellett is érdemes lett volna – mintegy a Magyarországi Tanács-

¹ A Somogy megyei Direktórium történetéhez lásd Kávássy Sándor: *Latinca Sándor*. Budapest, 1973.

köztársaság történetének lezárásaként, a következményekre utalva, és természetes módon a Magyar Nemzeti Levéltár forrásadottságait mindenképpen szem előtt tartva – akár a jogi felelősségre vonás,² akár az erőszakos megtorlás, vagyis a fehérterror kapcsán is egy-egy forrást bevalogatni a dokumentumok sorába.

A szerkesztői előszót követő, *A Magyarországi Tanácsköztársaság, 2019. Emlékezet és diskurzus* című bevezető tanulmány – formabontó módon – szerencsésen ötvözi az alapos, a kutatástörténet nagyobb csomópontjait felvázoló historiográfiai áttekintést és az emlékeztörténeti összefoglalás elemeit is. A Magyarországi Tanácsköztársaság kutatástörténetének vázlatos bemutatása során azonban kézenfekvő lett volna a kronológiai sorrendet figyelembe venni, hiszen még akár az egymással párhuzamosan, akár az egy időszokban is alkotó szerzők esetében is megállapítható az időbeni elsőbbség. A magyarországi proletárdiktatúrára vonatkozó szakirodalom két, minden bizonnyal legnagyobb hatású szerzőjének, Hajdu Tibornak és Romsics Ignácnak a témát érintő munkássága érthetően nagyobb terjedelmű bemutatása előtt érdemes lett volna a két világháború közötti időszakban megjelent munkákkal kezdeni az összefoglalást. Megérte volna – még a műfaj sajátos, lakonikus jellegét is szem előtt tartva – a bevezető tanulmány 47. lábjegyzetében a soknemzetiségű ország feldarabolásához vezető okok között – az 1918 és 1920 közötti eseményeken túl – megemlíteni például a nemzetiségi kérdés problematikáját, valamint az első világháborús vereség tényét is.

A bevezető tanulmányban nagyobb szerepet kaphatott volna a hazai történeti emlékezetben is kiemelt, vitás szerepet játszó, a Magyarországi Tanácsköztársaság uralmához kötött politikai erőszakhullám, a vörösteror és az azt követő fehérterror kérdése, a kötet tematikáját tekintve elsősorban inkább az előbbire fókuszálva. Az említett szempont már csak azért is lényeges lett volna, mert a Magyarországi Tanácsköztársaság történetének megítélésében, a különböző narrációk vitájában is kiemelt szerepet játszó jelenségről van szó. A terror szegmenseit érintve ráadásul a közelmúltban új kutatási eredmények is gazdagították a hazai szakirodalmat. Jelen esetben, a sorból némiképp önkényesen kiemelve, Bödök Gergely írásaira gondolunk a vörösteror legismertebb reprezentánsaiként számontartott Lenin-fiúk személyi állományának származási megoszlásával kapcsolatos, a két világháború közötti sztereotip, antiszemita megközelítéssel szembeni megállapításai kapcsán.³

² A népbiztosok 1920. évi peréről a kiadvány egyik szerkesztője, Csonka Laura is írt. Lásd például Csonka Laura: A Magyarországi Tanácsköztársaság utáni számonkérés: az 1920-as népbiztos-per. *Modern Magyarország*. Az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának Folyóirata, 2014. 17. sz. 46–62.

³ Bödök Gergely elsősorban a Lenin-fiúk legénységét vette több szempontot is érintve (életkor, foglalkozás, születési helyszín, vallás), statisztikai alapon górcső alá. A meglévő, szórt adatok alapján, a beazonosítható személyek alapján arra jutott, hogy az általa vizsgált terrorcsapat(ok) legénységének 57%-a volt római katolikus vallású, míg csak 21% izraelita. Bödök Gergely: A „proletárforradalom hűségese katonái” vagy „közönséges haramiák”? Kik voltak a „Lenin-fiúk”? *Múltunk*.

A kronologikus sorrendben közreadott, tematikusan is sokszínűen válogatott mintegy 200 dokumentumot a szerkesztők pontos, a további tájékozódást segítő, a szakirodalom legújabb eredményeit is messzemenően figyelembe vevő jegyzetapparátussal látták el. A kiadvány sorai közötti eligazodást pontos hely- és névmutató segíti. A névmutató esetében némiképp zavarólag hat, hogy a források összegyűjtésében segédkezet nyújtó levéltárosok, valamint a már elkészült kézirat 2019 áprilisában tartott vitáján résztvevő történészek⁴ együtt szerepelnek a forrásanyagban szereplő személyekkel. Szerencsés módon a forrásközlések nyelvezetén a kiadás munkálatai során nem változtattak, így azok hűen képezik le a korszak szóhasználatát. A szerkesztők által mind a bevezető fejezetek, mind pedig a jegyzetapparátus elkészítése során felhasznált jelentős számú szakirodalmi tételt érdemes lett volna a kötet végén, összegző módon is szerepeltetni az olvasó könnyebb tájékozódása végett.

A kötet külön erénye, hogy tárgymutatóval is rendelkezik, amely nemcsak a jövő kutatói számára lesz hasznos segédlet, hanem mintegy ki is jelölheti az új kutatási irányokat, témaköröket. Szinte minden tárgyszó mögé odailleszthető az a szükségszerű megállapítás, hogy további alapkutatások szükségesek, ahogy azt egyébként a szerkesztők is megjegyzik a bevezető tanulmányban. A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának és egyben bukásának 100. évfordulóját követően mindenképpen időszerű felvetés, hogy a proletárdiktatúra történetét illetően (sem) rendelkezünk alapos, modern, monografikus igényű feldolgozással. Egy ilyen monográfia megírását pedig további, elsősorban levéltári alapkutatásoknak kell megelőzniük.⁵ A magyarországi proletárdiktatúra sokszínű jelenségeinek megértéséhez, összegzéséhez vezető további kutatómunka egyik hatékony segédkönyve lehet a most megjelent kötet. A Magyar Nemzeti Levéltár e fontos dokumentumkötetének egyik nagy erénye lehet a jövőt illetően, hogy további levéltári kutatómunkára is sarkallhatja a történészeket. A recenzens reményei szerint a centenáriumi időszakát jellemző (általában a jelentősnek mondható és a „kerek évfordulók” kapcsán általánosan tapasztalt) kutatói kedv, szakirodalmi pezsgés, valamint a 20.

Politikatörténeti folyóirat, 2016. 1. sz. 122–159. Megjegyzendő, hogy a jövőben hasonló módszertant követő kutatások szükségesek, a szórt forrásadottságokat szem előtt tartva, a vidéki – így például a Fabik Károly vezette, illetve a közvetlenül Latinca Sándor parancsnoksága alá tartozó és a nevét is viselő – terrorcsoportokkal kapcsolatban is.

⁴A teljesség igényével, név szerint említve a kézirat vitáján résztvevőket: Ablonczy Balázs, Apor Péter, Bödök Gergely, Csunderlik Péter, Hatos Pál, Paksa Rudolf és Vörös Boldizsár. Vörös Boldizsár nevét a szerkesztők külön is kiemelték az előszó lapjain, a források közlésének kérdésében adott alapos, hasznos és segítő szándékú megjegyzéseierért.

⁵Érdemes megjegyezni, hogy a centenáriumi évben megjelent egyik legnagyobb hatású és módszertani újdonságot is hozó kötet is – a témaválasztásból adódóan – már részben kiadott forrásanyagra, elsősorban bulvár jellegű, propagandacélból született szövegtestekre támaszkodik. Lásd Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, 2019.

századi magyar történelem eseményei iránt mindig fogékony sajtó részéről tapasztalható érdeklődés nem fog a jövőben sem lankadni. A centenáriumi év szakmai vitái, közleményei azt jelzik, hogy érdemes a fővárosi jelenségek vizsgálata mellett a sokszor egyedi vonásokat mutató regionális történéseket is górcső alá venni. A *Proletárdiktatúra alulnézetben...* című könyv nemcsak kiváló segédlet, hanem minden szempontból igényes kiadvány, ugyanakkor izgalmas olvasmány is lehet a korszak iránt érdeklődők számára.

Farkas Péter

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK SZOLGÁLATÁBAN?

Diplomácia – Hírszerzés – Állambiztonság. Szerk. Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018, 573 o.

A Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 2017. október 12–13-án tudományos konferenciát rendezett „*Kinek a szolgálatában? Diplomácia és állambiztonság*” címmel. A rendezvény előkészítésében a NEB külügyi munkacsoportja vett részt, és a tanácskozáson arra keresték a választ, hogy 1945 és 1990 között „*mit jelentett a diplomácia és állambiztonság összefonódása Magyarországon, hogyan működtek együtt, kik ellen léptek fel, kiket akartak elhárítani, és kiket akartak együttműködésre bírni*”. A konferencián nyolc tudományos intézet huszonhét kutatója tartott előadást, ezek írott változatát tartalmazza az alig egy évvel később megjelent tanulmánykötet (az időközben máshol megjelent tanulmányokat leszámítva), a szerzők neveinek alfabetikus sorrendjében.

A könyv Hankiss Ágnes bevezető előadásával kezdődik. A *Hírszerzés és rendszerváltás az amerikai magyar rezidentúrán* című tanulmány az 1988 és 1989 közötti időszakot vizsgálja. Óhatatlanul is felmerül a kérdés, hogy egy valóban nagyon érdekes és különleges kapcsolat történetének epizódja megfelel-e egy általános bevezető követelményeinek. Meglátásom szerint egy univerzális, a nemzetközi kapcsolatok változásainak elemzésére vonatkozó összefoglaló vagy egy szerkesztői bevezető megfelelőbb keretet adott volna a rendkívül színes és változatos tanulmányok értelmezéséhez. A Sáringer János kiváló, elsődlegesen a magyar Külügyminisztérium hivataltörténetét elemző tanulmányában megfogalmazott, de csak félig-meddig kifejtett gondolatok ehhez megfelelő kiindulási alapot jelenthettek volna, de a szerkesztői bevezető vagy/és általános bevezető elhagyása miatt markáns hiányérzete támad az olvasónak. Úgy gondolom, hogy a hidegháborút nem lehet egységes időszakként értelmezni, abban konfliktusos és megegyezést

kereső szakaszok egyaránt voltak, amit a folyamatos (ideológiai alapú) propagandaháború kísért, és az eltérő percepciók is alapvetően meghatározták a Kelet és a Nyugat kapcsolatainak megítélését, a valóság és a valóságnak hitt tények értékelését. A hidegháborús korszak nemzetközi kapcsolatainak értelmezése megérné akár egy önálló kötetet megjelentetését is, ahol a nemzetközi kapcsolatok összes tudományterületének művelői (politológia és geopolitika, nemzetközi jog, közgazdaság, történelem) kifejthetnék álláspontjukat a hidegháború történetével kapcsolatban.

Andreides Gábor Száll József életútját mutatja be, disszidálásának okait és körülményeit elemzi magyar levéltári, illetve olasz internetes és svájci levéltári források alapján. Végkövetkeztetésében a nyugati titkosszolgálatok játszmáját helyezi előtérbe, de figyelmét elkerülte (és így nem is hivatkozik rá) M. Szebeni Géza által a Corvinus Egyetem *Grotius* internetes honlapján megjelent személyes hangvételű húszoldalas tanulmány (szerzője aktív diplomataként élte át az eseményeket), amely a titkosszolgálati vonal mellett a korrupciós tényezőt is hangsúlyozza. Értékelésem szerint Száll József a magyar diplomácia egyik legjobban felkészült, ám gátlástalan alakja volt, akinek szerepét és tevékenységét a nyugati és a szovjet titkosszolgálatok levéltári iratainak feltárásával lehetne pontosabban megrajzolni. E tekintetben a szerzőnek hamarosan megjelenő, Száll József-re vonatkozó életrajzi kötete meghatározó lehet.*

Bank Barbara az egykori recski internáltak és az állambiztonság kapcsolatát vizsgálja. A tanulmányból jól látható, hogy a „kapcsolat” az egykori elitéltek és a szolgálatok között megmaradt, a rendszer számára ugyanis alapvető fontosságú volt, hogy az egykori internáltak életútját, tevékenységét azok haláláig (és a rendszerváltozásig) kövesse.

Baráth Magdolna a hírszerzők diplomáciai fedésben végzett tevékenységét elemzi az 1948 és 1990 közötti időszakban, és kiváló összefoglalását adja a témának, tanulmánya alpműként értékelhető. Borvendég Zsuzsanna a magyar hírszerzés és a technológiai transzfer kérdését elemzi, rámutatva arra, hogy a magyar hírszerzés fontos szerepet játszott a modern technológia megszerzésében, és jól érzékelteti azt a különleges szerepet, amelyet Magyarország ezen a területen „kompországként” játszott. Egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy „a téma további kutatásokat érdemel, megismerése hozzá fog járulni a Kádár-rendszer mind teljesebb megismeréséhez.” Az alapos kutatásokra épülő tanulmány megerősíti azon véleményünket, miszerint a rendszer stabilitásának megőrzése szempontjából rendkívül fontos nyugati kapcsolatok nagyobb rugalmasságot kényszerítettek ki a budapesti vezetés részéről. Ugyanakkor a Mitterrand elnök levéltárában az 1982-es budapesti úttal kapcsolatban található feljegyzésekből azt is láthatjuk, hogy a nyugati orszá-

* A kötet időközben megjelent. Andreides Gábor: *Egy megbízható elvtárs. Száll József útja az MKP-tól a P2-ig*. Budapest, 2019, 334 o.

gok (pl. Franciaország) szempontjából ez egyben a pozíciószerzés egyik eszközét is jelentette, s (utólag már tudjuk) hosszú távon a rendszer összeomlásához vezetett.

Erdős Kristóf tanulmánya a magyar állampolgárok Ausztriából Magyarországra történő, 1945 és 1947 közötti repatriálásának kérdéseivel foglalkozik a külügy és a politikai ellenőrzés szemszögéből. Fejérdy András írása a hírszerzés és a diplomácia szoros kapcsolatát mutatja be. A levéltári források alapján a szerző jól érzékelteti, hogy a magyar–szentszéki közeledés milyen bonyolult diplomáciai-hírszerzői kontextusban értelmezhető, mekkora szerepe van az információnak és a dezinformációnak, illetve ezek politikai-diplomáciai szempontok szerinti felhasználásának. A tanulmány révén bepillantathatunk a diplomáciai alkudozás hátterébe, az eltérő érdekcsoportok közötti versengésbe, és megérthetjük a szentszéki keleti nyitási politika motivációit. Fejérdy Gergely tanulmánya Rüll Tamás életén keresztül mutatja be a francia hírszerzés és a magyar kémelhárítás küzdelmét az ötvenes évek elején. Rüll Tamás élete és tevékenysége a későbbi francia családja előtt is ismeretlen maradt. A szerző érdeme, hogy a magyar levéltári források mellett a család tulajdonában meglévő iratokat is felhasználta, de feltételezhetjük, hogy a még nem kutatható francia és szentszéki levéltári iratok felhasználásával árnyaltabb kép rajzolódik ki.

Fiziker Róbert tanulmánya ismét Ausztriába kalauzol minket, az enyhén humoros, de egyben olvasmányos munka egyszerre enged bepillantást az Ausztriában tevékenykedő titkosszolgálatok világába és a magyar–osztrák tudományos kapcsolatokba. A hidegháború alatt Bécs szerepe kiemelkedő volt, mivel a Kelet és a Nyugat találkozásánál számos nemzetközi intézmény székhelyeként is szolgált, miközben nemzetközi tárgyalások (gondoljunk a diplomáciai és konzuli jogokat szabályozó bécsi megbeszélésekre) is zajlottak az egykori császárvárosban. Fiziker Róbert munkája egy már korábban elkezdett, de terjedelmi okok miatt eddig ki nem dolgozott kutatási témára alapozódik, és a könyv egyik „legérettebb” tanulmányának tekinthető.

Germuska Pál a magyar hírszerzés és az Európai Gazdasági Közösség kapcsolatát mutatja be, elsődlegesen a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek közepéig, „mert ebben a periódusban volt a legintenzívebb az EGK irányában végzett titkosszolgálati tevékenység”. A nagyon alapos forrásbázisra és szakirodalomra épülő tanulmány alapmunkaként értékelhető.

Hornyák Máté az egyházi vezetők diplomáciai tevékenységét elemzi az 1949 és 1956 közötti időszakban. Számunkra különösen kiemelkedő Péter János személyének értékelése, a keleti rendszer nyugati elfogadtatásának érdekében végzett tevékenysége. Azt az eddigi kutatásainkból tudjuk, hogy Péter János 1965-ös párizsi útja fontos állomást jelentett a Kádár-rendszer nyugati elfogadtatásának folyamatában. A szerző tanulmányából megismerhetjük a magyar protestáns püspök életútjának korai szakaszát, amikor a nyugati protestáns kapcsolatok szoros ellenőrzés alatt voltak (Rákosi–Gerő–Moszkva), és Péter János külpolitikai tevékenységét is meghatározták. Ebben az esetben is a külföldi titkosszolgálat(ok) levéltáraiban találhatunk

válaszokat, és egyetérthetünk a szerző azon értékelésével, miszerint Péter János „... *a mai napig a múlt század egyik legellentmondásosabb református püspökévé vált*”. Ivánfi Miklós a magyar béke-előkészítés és diplomácia, illetve a csehszlovák kémkedés összefüggéseit elemzi. Ebben a tanulmányban is megjelenik Péter János személye, akinek motivációit ebben az esetben is sejtelmes homály fedi. A szerző meglátása szerint a béketárgyalások menetét és eredményét érdemben nem befolyásolta a kirobbant kémkedési ügy, és a szereplők sorsának bemutatása jól érzékelteti azt, hogy az 1945 és 1948/49 közötti, rövid polgári demokratikus időszak után mindenkinek az életét a kiépülő kommunista diktatúra határozta meg.

Kávássy János Előd dolgozata a kötet egyik legizgalmasabb tanulmánya. A „*tükrök és trükkök*” jól érzékeltetik a valóság észlelése és értelmezése/felhasználása közötti eltéréseket, a percepciók, a vágyott világ és a valóság közötti eltéréseket, továbbá az 1989/90 után megmaradt nyitott kérdéseket. Kecskés D. Gusztáv tanulmánya az országimázs-kísérlet ellentmondásait mutatja be, és a Kádár-rendszer emigrációs politikáját elemzi. A korábban készített értékeléseket továbbgondolva (Békés Csaba, Földes György), a magyar külpolitika sikereként értékeli az 1957 és az 1962 közötti történéseket.

Krajcsír Lukács dolgozata némileg eltér a többi tanulmánytól, mivel a csehszlovák diplomácia és a hírszerzés, illetve a keleti országok által támogatott szélsőbaloldali terrorizmus összefüggéseit vizsgálja a kubai kapcsolaton keresztül. A kommunista csehszlovák vezetés és a nemzetközi terrorizmus kapcsolata óhatatlanul is ráirányítja a figyelmünket arra, hogy a keleti blokk országai számára az ideológiai háború mellett fontos volt a valódi, titkosszolgálati eszközökkel folytatott háború is. E tekintetben érdemes elgondolkozni a magyarok szerepéről is (pl. a Carlos számára nyújtott menedékről és a lyoni vonaton elkövetett merénylet összefüggéseiről).

M. Madarász Anita a British Council 1955 és 1956 közötti magyarországi helyzetét elemzi. Láthatjuk, hogy a nyugati országok elsődleges célja az volt, hogy a keleti blokk országait a kultúrdiplomácia eszközeivel fokozatosan visszatérítsék a nyugati gyökerekhez. A magyar forradalom kirobbanása, a szenvedélyek és indulatok hevessége alapvetően átrendezte az erőviszonyokat. A szerző Macher Anikó értékelését veszi át akkor, amikor megállapítja, hogy a forradalom kirobbanása a legtöbb nyugati elemzőt meglepte, és alapvetően meghatározta a nyugati országok és Magyarország kulturális kapcsolatainak alakulását.

Mező Gábor tanulmánya a külpolitikai tudósítók és a kádári hírszerzés kapcsolatát mutatja be, vagyis a kommunista állambiztonság és a sajtó sajátos együttműködését ismerteti. Az egyes szereplők által utólag eufemisztikusan „örzö kutya-ként” is értékelt szerep valójában nem jelentett mást, mint a rendszer kiszolgálását, az önálló magyar út elutasítását.

Ötvös István írása a magyar titkosszolgálati vezetők közötti hatalmi harc megértését segíti. A tanulmányból láthatjuk, hogy a magyar állam szervei presztízsharcot folytattak egymással anélkül, hogy felismerték volna küzdelmük tragikus következményeit.

Rác János Magyarország percepcióját vizsgálja az angolszász világban a hidegháború időszakában. Ehhez a módszertani alapot Glant Tibornak az 1956-os magyar eseményekre vonatkozó sajtóelemzése jelenti. A szerző 1945-től vizsgálja a Magyarországgal foglalkozó híreket, és felteszi a kérdést (bár választ nem ad rá): „Az adatok mégis láthatóvá teszik az érdeklődés fokát. S talán ezeknek az ismeretében át kell értékelnünk Magyarországot sokak által többnek vélt hidegháborús szerepét és fontosságát.”

Sáringner János a magyar Külügyminisztérium működését elemzi, s rögtön a dolgozat elején felveti a kérdést, hogy Magyarország nemzetközi kapcsolatait tekintve 1945 januárja és 1956 szeptembere között beszélhetünk-e külpolitikáról, vagy inkább a „külszolgálatok” kifejezéssel lehet leírni hazánk akkori nemzetközi kapcsolatait. A dolgozat azt az ellentmondásos és bonyolult időszakot mutatja be, amikor a diplomácia gyakorlatilag teljesen alárendelődött a politikai akaratoknak, a minisztériumi tisztviselők szerepe a végrehajtásra korlátozódott, ami az 1945 előtti helyzethez képest lényeges változást jelentett.

Soós Viktor Attila tanulmánya egy már 2015-ben megjelent írás továbbgondolása, amely egyben az Szentszék és Magyarország 1945 és 1990 közötti kapcsolatainak egy szeletét, az 1960-as és 70-es évek történetét kívánja feldolgozni. Sz. Kovács Éva *Törökországi levelek* című tanulmányát a *Betekintőben* 2015-ben megjelent forrásközlésére alapozva jelentette meg, és egy harmincéves, diplomáciai fedésű állambiztonsági karriert mutat be. Szilágyi Gábor a nyugati kommunista pártok anyagi támogatását elemzi, és az ún. „guruló dollárok” rendszerét vizsgálja, de végső megállapítása szerint a „...teljes, koherens kép egyelőre (megfelelő forrásbázis híján) nem alakítható ki”.

Vági Attila diplomáciatörténeti tanulmánya az 1989-es magyar határnyitás összefüggéseit elemzi. A tanulmánykötet utolsó írásaként Vörös Géza Sinor Dénes orientalista életét mutatja be, és azt elemzi, hogy egy neves tudós miként kényszerült arra, hogy szakmai karrierje érdekében az állambiztonsággal együttműködjön, valamint bemutatja azt is, hogy a hatóság emberei hogyan látták és értékelték a tevékenységét.

A NEB külügyi munkacsoportja által készített tanulmánykötet összességében hiánypótló munkaként értékelhető. Sajnálhatjuk azonban, hogy szerkesztői bevezető nem készült, így az eltérő időszakokkal foglalkozó tanulmányokat nem helyezték keretbe. Fontosnak tartanám a lábjegyzetek egységesítését is (pl. Kávássy János a magyar forrásokat a többi tanulmánytól eltérően és nem megfelelően hivatkozza). A tanulmányok végén egy rövid, angol nyelvű összefoglaló a könyv értékét növelte volna, valamint érdeklődéssel olvastuk volna a szerzők rövid életrajzát, ami révén jól lehetett volna érzékeltetni a teljesnek korántsem tekinthető szerzőgárda sokszínűségét, valamint azt, hogy hol és kik foglalkoznak a hidegháború történetével.

Garadnai Zoltán

AZ AMERIKAI MINDSZENTY-DOKUMENTUMOK KÉT REPERTÓRIUMA

The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Ed. by Adam Somorjai. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2012 /*The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia 1./*, 288 o.¹

Duty Log – Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956–71 – Az ügyeletes tiszttel készített kézikönyve – Mindszenty bíboros az amerikai követségben. Ed. by Ádám Somorjai. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2018 /*The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia 2./*, 212 o.

A levéltári segédleteket belső tartalmuk, jól kezelhető adattárak teszik nélkülözhetlenné mind a levéltárosok, mind a történészek számára. E két szerény megjelenésű, puha kötésű, sorozatba illeszkedő segédlet minden szempontból kiválóan megfelel valamennyi további kutatási és válogatási igénynek. A hozzáértő szakember elképesztő mennyiségű és igen jól rendezett adatot olvashat ki belőlük. Megemeljük a kalapukat azon személyek lelkes és bizonyára fárasztó munkája előtt, akik az iratokat a levéltárakban fellelték, szükség esetén a titkosításuk feloldását kérelmezték, majd gondosan lefényképezték, legépezték, és végül a visszakereshető kódokkal ellátták. Mindkét kötet a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár kiadványa, mert ennek állományába kerültek be a Washingtonban készült dokumentum-másolatok.

Nem szemelvényekről vagy valamilyen szempontból végzett válogatásokról van szó. A teljes, akár „budapestinek”² is nevezhető Mindszenty-levéltár bontakozik ki előttünk. Melyik évben pontosan hány dokumentum született? Melyik diplomata volt a kiadmányozójuk? Hány alkalommal és pontosan mikor érkezett a bécsi vagy a belgrádi amerikai nagykövetségről diplomáciai távirat, jelentés a budapesti kollégákhoz? Ki és mikor készített jelentést pl. Jancsó Líviával, a Mindszenty-émlék-iratok legépelőjével kapcsolatban?³ Milyen orvosok és mikor kezelték a menedék 15 éve alatt Mindszenty bíborost? Az ilyen és hasonló kérdésekre a két segédletben hamar fellapozható a kutató további munkájához szükséges adat.

De vegyük a dolgokat sorjában!

¹ Digitális változatát lásd a Magyar Elektronikus Könyvtárban: <http://mek.oszk.hu/13800/13850/13850.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2019. október 22.)

² Lásd az 5. jegyzetet.

³ 1971. július 21-én készült vele kapcsolatban emlékeztető. Jancsó Lívia 1956. március 1-jétől állt a követségben alkalmazásban mint fordító. A menedék november 4-i kezdete után ő gépelte le Mindszenty bíboros kézírásával a tőle megkapott emlékiratokat.

1. A *Repertórium* angol nyelvű bevezetőjében a szerző azonnal tisztázza, hogy a gyűjtemény azokat a dokumentumokat veszi figyelembe, amelyeket eredetileg 1956–1971 között a budapesti amerikai követségen⁴ őriztek meg.⁵ Ez összesen hat levéltári dobozt („boxot”) jelent. A segédlet elsőként az őrzési egységek sorrendjében, tehát időrendben hozza a dokumentumok fényképezési számát. Igen hasznos a kutató számára az, hogy az adatsorokban a kötet azt is jelzi, mely iratok jelentek meg már a szerző, illetve mások korábbi publikációiban.⁶ A *Repertórium* nem mulasztja el megadni a korabeli újságkivágások listáját sem,⁷ illetve statisztikát nyújt a dokumentumokról. Figyelemreméltó, hogy a *Msgr. Sabo file*⁸ tartalma külön kigyűjtésben jelenik meg. Annak a gyakorlati hasznát pedig, hogy a dokumentumok szerzői és címettjei névmutatóban kerülnek felsorolásra, szinte lehetetlen felbecsülni. Ugyanakkor kritikai megjegyzéseim is ezzel kapcsolatosak: a névmutatóban számos olyan rövidítésre bukkantam, amelyek feloldása nem található a kötet 6–8. oldalán szereplő rövidítések között.⁹ Helytelennek tartom továbbá, hogy a rövidítések között a szerző nem tesz különbséget a *State Department* olyan szervezeti egységei között, mint a *Bureau* és az *Office*, és mind a kettőt *Hivatalnak* felelteti meg.¹⁰ Nézetem szerint az utóbbi helyes magyar megfelelője: „Ügyosztály”.¹¹

⁴ A követség 1966. november 28-án nagykövetségi rangra emelkedett.

⁵ Ezek elnevezése: „*Mindszenty Files*”, de ismeretesebbek „*Cardinal Files*” és „*His Eminence Files*” néven is. A szerző számos anyag másolatát más helyen, pl. a *State Department Central Foreign Policy Files* („CF”, vagy „CFB”) között is fellelte. Ennek oka az, hogy a beérkező táviratokat a különböző címzettek számára Washingtonban sokszorosították, majd ezeken a helyeken is archiválták. A további fellelt példányokat a szerző minden egyes dokumentum esetében jelzi.

⁶ A feldolgozottság mértékéről a megjelenés időpontjáig, tehát 2012-ig táblázatos kimutatást is közöl.

⁷ Ismeretes, hogy az amerikai nagykövetség, mint minden külképviselet a világon, napi szintű sajtófigyelést és elemzést folytatott. A Magyar Népköztársaság irányított sajtójában a *Népszabadság*ot tekintették azon orgánumnak, amely a kormány hivatalos álláspontját közölte. Ebben különös figyelemmel követték azt, hogy érkezik-e valamilyen üzenet Mindszenty bíborossal kapcsolatban.

⁸ Mons. John Sabo (1905–1991): másodgenerációs amerikai, aki ötven esztendeig South Bendben (Indiana állam) a Magyarok Nagyszónya templomot igazgatta (1930–1980), pápai káplán, apostoli protonotárius, 1968-tól az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke. Az amerikai forrásokban egyszer Sabo, máskor Szabo. Mindszenty őt saját, esztergomi főegyházmegyes papjának tartotta. (Egy másik John Szabo valóban az esztergomi főegyházmegye papjaként került, de nem Indianába, hanem Floridába. Utóbbi megírta emlékiratait: „*I was in prison with Cardinal Mindszenty*” címmel [„Együtt voltam a börtönben Mindszenty bíborossal”). Ez még nem jelent meg magyar fordításban.) Sabo Mindszentyvel első alkalommal 1947-ben találkozott a hercegprímás kanadai útja után. A bíboros fő kapcsolattartója volt 15 éven át, Mindszenty amerikai követségi tartózkodása idején.

⁹ Pl. „D”, ami vélhetően diplomatát jelent, „A” adminisztratív munkatárs? Az olvasó előtt rejtély marad a „WE” is, amely a *State Department*ben az Európai Ügyek Hivatalán (EUR) belül a „Nyugat-Európai Ügyek Ügyosztályát” jelenti.

¹⁰ 7. lap.

¹¹ A *Department* korabeli és mai belső szerkezetéről lásd Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Menedékben. Amerikai diplomaták Mindszenty bíborosról 1957–1970*. Budapest, 2019, 757–762.

2. Az *ügyeletes tiszt kézikönyve* a külképviseleti ügyeletet a követség épületében napi váltásban adó amerikai diplomaták számára gyűjti egy csokorba a Mindszenty bíborossal kapcsolatos alapinformációkat.¹² A kötet első részében megtalálhatóak családtagjai és gyóntatója adatai. A menedék idején a cél az volt, hogy szükség esetén az ügyeletes gyorsan tudjon intézkedni. Kit kell értesítenie például vészhelyzetben? Kit hívjon fel a magyar külügyminisztériumban? A kétnyelvű segédlet – mely együtt használandó a sorozat fenti első kötetével – fő része kronológiai sorrendben közli a konkrét iratok keletkezési dátumát, lényegre utaló címet ad nekik, és jelzi a szöveg jellegét (távirat vagy például emlékeztető).¹³ A praktikus szerkesztés okán az eredeti angol nyelvű és a magyarra fordított iratok adatai egymás mellett jelennek meg a páros, illetve páratlan oldalakon, és ezzel lehetővé teszik a „tükrös” böngészést. Felettébb hasznos, hogy az emlékiratokkal kapcsolatos 1962–1968 közötti dokumentumokról a kutató külön tematikus listát kap (42–43. lapok). A kötet függeléke az 1963–1968 közötti időszakból nyolc izgalmas diplomáciai dokumentumot közöl angol nyelven.¹⁴ A Zinner Tibor által lektorált karcsú kötetet a szakirodalom alapos listája zárja, illetve a rövidítések jegyzéke egészíti ki.

A recenzens maga is nagy haszonnal forgatta a fenti két segédletet, amelyek hasznossága és praktikus volta a korábbi szakirodalom kritikai tanulmányozásához, illetve a jövő kutatásaihoz minden kétségen felül áll. Az elkövetkezőkben a budapesti követségi periódus Mindszenty-kutatásai ezekből indulhatnak ki, és hozzájuk kell vissza-visszatérniük újabb és újabb ihletért.

Deák András Miklós

„IMPERILIZMUS...”

Kommunista kiskirályok. Szerk. Majtényi György – Mikó Zsuzsanna
– Szabó Csaba. Libri Kiadó, Budapest, 2019, 408 o.

Szokatlan, de egyáltalán nem példa nélküli, hogy egy tudományos munka recenziója egy könnyed műfaj, mégpedig a kabaré felidézésével veszi kezdetét. Az illetén

¹² Az eredeti *notice-book* 96 oldalas, és a National Archives, College Park, Marylandben lelhető fel. (9. lap.) Vö. Deák – Somorjai – Zinner: *Menedékben...* 93–158.

¹³ Az első dokumentum dátuma 1957. január 9., az utolsóé pedig 1971. augusztus 31.

¹⁴ Pl. 1963-ból utasításokat arra nézve, mi a teendő, ha Mindszenty bíboros el akarná hagyni a követség épületét. Vagy pl. azt az 1964-ben készült útmutatót és annak 1968-ban felülvizsgált változatát, amely életveszélyes állapota vagy elhalálása esetére készült a State Departmentben. Lásd Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB: Két amerikai diplomáciai dokumentum az idősödő Mindszenty bíboros esetében várható és életveszéllyel fenyegető helyzetek kezeléséről. *ArchivNet*, 2018. 5. sz. <http://www.archivnet.hu/ket-amerikai-diplomaciai-dokumentum-az-idosodo-mindszenty-biboros-eseteben-varhato-es-életveszéllyel>

történi kezdés oka esetünkben egyértelműnek tűnik: a tanulmánykötetet fellapozókban már az olvasás elején, de legkésőbb az első tanulmány megkezdésekor felmerülhet Markos György, Nadas György és Boncz Géza 1990-ben készített nagyszerű *Czinege a bokorban* című jelenete. Egészen pontosan az a pillanat, amikor az akkor már nyugállományba vonult egykori nagyhatalmú honvédelmi miniszter (Nadas György) a következőket mondja az őt kérdező újságírónak (Markos György): „Böndörös elvtárs (Boncz Géza) alezredesi rangban van nálunk, hát ugye egy olyan ember, aki ugye a háznak a dolgait végzi [...] ő, ez az ember [...] nagy dolgait..., apróbbakat is, nem köll ugye annyira most úgy elereszteni itten, hogy mi hogy volt, meg... hát volt.”

A Majtényi György, Mikó Zsuzsanna és Szabó Csaba szerkesztésében 2019 februárjában, a Libri Kiadó gondozásában megjelent *Kommunista kiskirályok* című kötet igen alapos, részletes és remekül dokumentált tanulmányai is bizonyítják, hogy a fentiekben elhangzottak igazak, hiszen ezekben az évtizedekben itt valóban „tényleg minden volt”. A szocialista korszak elitjének, a hatalom birtokosainak visszaélései, lakás- és nyaralóügyei, fényűző életvitele, luxusvillái, vadászatai (akár autókból is) és halálos vadászbalesetek. Rémuлт dőbbenetet kiváltó lövöldözések, teljesen részeg szervezőtitkárok mindenki által tudott túlkapásai, bántalmazások és erőszak, akár hölgyekkel szemben is. Az olvasó a kötet lapjait olvasva szembesül a munkásörök fegyveres fenyegetőzéseivel (ha a gyerek rossz jegyet kapott az iskolában), az agresszivitással és mindazon személyiségbeli torzulásokkal, amelyek nagymértékben befolyásolták a kötet szereplőinek sorsát. Az ital, az egészen gyakori, súlyos alkoholizmus szinte mindegyik tanulmány által felidézett történetben kiemelt helyet foglal el. A hatalmas tivornyákról, pénzügyi visszaélésekről, machinációkról a szerzők többsége egyaránt említést tesz munkájában. Az MDP, majd az MSZMP kiskirályai, munkásör-hatalmasságok, tanácsi vezetők kemény alkohalmámorban szinte bárhol képesek voltak erőszakoskodni a civil lakossággal, de olykor saját elvtársaikkal is. Az ilyen eseteknek nem ritkán szemtanúi is voltak, akik később az esetekről felvett vizsgálati jegyzőkönyvek tanúsága szerint „kárörvendően szemlélték, hogy a kommunisták veszednek”.

A visszaéléseket, pénzügyi szabálytalanságokat, az olykor súlyos sérülésekkel járó atrocitásokat ezek a kommunista kiskirályok helyi és megyei vezetők segítségével, a szinte áttekinthetetlen kapcsolati háló használatával, ahogyan csak lehetséges volt, igyekeztek eltussolni. Ez azonban már a hatvanas években sem volt mindig lehetséges. Az országos pártlap, a *Népszabadság* különösen kirívó esetekben már a hatvanas években tudósított a kiskirályok ügyeiről, a szigorúan felügyelt és irányított nyilvánosság eszközeivel ugyan, de foglalkozott az esetekkel. A nyolcvanas évekre azonban már filmek is készülhettek az érzékeny témában. Fábry Zoltán 1983-ban készítette el utolsó, *Gyertek el a névnapomra* című filmjét, amelynek alapjául Karinthy Ferenc *Házszentelő* című drámája szolgált. Idézzük is fel, hogy miről is szólt ez az alkotás?

Magyarország egyik városában egy prэшázat átalakítva a *vállalatigazgató* nyaralót építtet, amelynek avatására barátait, helyi hatalmasságokat invitál. A házszentelőn a vállalatigazgató mellett megjelenik a *trösztigazgató*, a *külkereskedelmi osztályvezető*, a város lapjának *főszerkesztője*, a tanács *első titkára* – a könyv tanulmányaiból megismert kommunista kiskirályok. A mulatozást azonban váratlan esemény zavarja meg mikor megérkezik a *gyárigazgató* lánya és vőlegénye. A *gyárigazgató* nem nézi jó szemmel a hosszú hajú egyetemistát, nem örül, mikor a fiatalok bejelentik, hogy együtt akarnak élni. Szó szót követ, heves vita támad apa és udvarló között, amelynek hevében a *gyárigazgató* a házigazda vadászpuskájával lelövi a fiatalembert. A férfi nem hal meg, de súlyos sérüléseket szenved. A bírósági tárgyaláson az eseménynél jelen lévő barátok vallomásai alapján a házigazdát enyhén, de gondatlan veszélyeztetés miatt mégis csak elmarasztalják. Az ügy akár itt véget is érhetne, azonban a megyei lap egyik újságírónöje nyomozni kezd a számára nem teljesen „kerek” történet miatt. Ekkor kezd szembesülni mindazzal, ami a hetvenes évek kádári Magyarországra – jelen kötet által tárgyalt eseteire is – jellemző volt: a hatalmi összefonódásokkal és összejátszásokkal, a súlyos fenyegetésekkel, az eltussolásokkal, az egymásnak nyújtott kisebb-nagyobb segítségekkel és kölcsönös szívességekkel.

A kötet „főszereplői” döntően nem magasan kvalifikált emberek. Többségében alacsony iskolai végzettségűek voltak, akik természetesen politikai és szakmai képzésen részt vettek ugyan, de felsőfokú végzettséggel, sőt alkalomadtán érettségivel sem mindig rendelkeztek. E tekintetben talán érthető is jelen írás címében olvasható „imperilizmus” szó, amelynek helyes és érthető kimondása – az idézett kabaré szerint – Böndörös elvtárs feladata volt. Ennek a munka nehézségét mi sem mutatja jobban – továbbra is a három évtizedes kabaréjelenetet hívva segítségül –, hogy a „Nicaragua” szót példának okáért „a Kis Dezső őrnagy tudta a legjobban kimondani”.

A kötet tanulmányai pontos látlelettel szolgálnak a kommunista Magyarország belső hatalmi mechanizmusáról. Tizenhét különböző életút, és mégis nagyon hasonló sors és életpálya. Lényegi különbség ugyanis nem sok van a „Párt kohójában” honvédelmi miniszterre „acélozódott” egykori kovácssegéd, a Kisköre közelében személygépkocsiból fácánra vadászó munkásőrparancsnok, vagy a súlyos alkoholizmussal küszködő tatabányai, várpalotai, zalaegerszegi titkárok között. Összességében ugyanez elmondható a Somogyi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság vezérigazgatójáról („vörös báró”) vagy kollégájáról, a Mátraaljai Szénbányák Vállalat vezetőjéről. Az 1945 után berendezkedő új (kommunista) rendszer (régijű) emberei voltak ők, a feltörekvő politikai elit tagjai, akiknek jelentős hatalmat biztosított az állampárt. Sokukról nagyon hamar kiderült, hogy életvitelük nem kizárólag a jóérzésű embereket zavarja, de az úgynevezett „szocialista erkölccsel” is teljes mértékben összeegyeztethetetlen. Abban, de csak abban az esetben, ha a viselkedési anomáliákat és kilengéseket már nem lehetett eltussolni, pártbüntetést kaptak, sokszor fizikai munkára vezényelték őket, ám nem egyszer az is elő fordult, hogy ezeket a büntetéseket néhány év múlva törölték.

A személyiségrajzokat olvasva több közös tulajdonság is feltűnik: a mentális labilitás, robbanékonyság, súlyos alkoholbetegség és az ezzel gyakran együtt járó erőszakra való hajlam. Korrupció, rendszeres juttatások (birka, liba, lótt vad, takarmány) a város vezetőinek, vezető funkcionáriusoknak. Mindenki tudott mindenről, a folyamatnak gátat vetni azonban nehezen lehetett. Nem egy, nem két szocialista élettörténetben azonos motívum a „bűnszövetségben elkövetett és különösen nagy kárt okozó csalás, sikkasztás és hűtlen kezelés”, amelyért több vezetőt végül szabadságvesztésre ítélték. A vezető pozíció elnyerésének egyik szükséges és elengedhetetlen feltétele a politikai megbízhatóság, a szigorú és mindent fölülíró lojalitás volt. Később a szakértelem is fontossá vált, bár a „kupeckedő, üzérkedő, spekuláló” téveszelnököket, akik „rendszerellenes elemeket” alkalmaztak, ráadásul a „stiklik” elfedését úgyszólván a pozitív sajtókommunikáció erősítette, nem tolerálták. A tanulmánykötet legérdekesebb írása a nyolcvanas évek rendőrbetörőinek ügyével, a betöréssorozatot irányító rendőrök és sorkatonák hálózatának összefonódásával foglalkozik. Nagy port kavart az eset mind a közvéleményben, mind szakmai berkekben, mert az elkövetők (koordinálók) ígéretes szakmai jövő előtt álló fiatal rendőrtisztek, valamint sorkatonai szolgálatukat töltő, büntetett előéletű fiatalok (végrehajtók) voltak. Különös érdekessége volt az ügynek, hogy a rendőrtisztek egyikének édesapja az államvédelem területén magas pozícióban lévő vezető volt.

Az írások – amelyeknek szerzői az ország számos tudományos műhelyében, egyetemén és levéltárában kutató történészek, történész-kriminológusok, levéltárosok – két tekintetben (történeti és pszichológiai szempontból) mindenképpen alapvető segítséggel lesznek a korszak kutatói, valamint az érdeklődők számára. Egyrészt részletesen bemutatják, elemzik a kommunista rendszer káderpolitikáját, a helyi, járási, megyei és országos politikai összefonódásokat, hatalmi machinációkat. Másodsorban pedig kitűnően érzékeltetik mindazon személyiségtorzulásokat, a morális gátak leomlását, a deviáns viselkedés kialakulását, amelyek a hatalom birtoklásával, a kontroll csökkenésével és az önkontroll elvesztésével jártak együtt.

Andreides Gábor

EGY ALFÖLDI MEZŐVÁROS A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Kiskunhalas története 4. Tanulmányok Kiskunhalasról a 20. század második feléből. Szerk. Ö. Kovács József – Szakál Aurél. Kiskunhalas Város Önkormányzata – Halasi Múzeum Alapítvány – Thorma János Múzeum, Kiskunhalas, 2019, 608 o. (16 színes képpel)

A rendszerváltozás utáni években indult el az a könyvsorozat, amely a mostani, negyedik kötettel vált teljessé. Ez Kiskunhalas történetének négykötetes feldolgozása, mindegyik többszerzős tanulmánykötet. Az első 2000-ben jelent meg, és a kezdetektől a török kor végéig tekinti át a város történetét. A második kötet Kiskunhalas 18–19. századi történelméből közöl tanulmányokat, míg a harmadik a 19. század közepétől a 20. század közepéig tartó korszakot tárgyalja. A sorozathoz szervesen kapcsolódik a 2002-ben megjelent *Kiskunhalas almanach*, amely egy városismertető könyv az ezredfordulós Kiskunhalasról. Az első három kötet viszonylag rövid idő alatt, gyors egymásutánban jelent meg, a negyedike azonban több mint tíz évet kellett várni. A szerkesztők és a kiadó kitartása azonban meghozta eredményét, és megjelenhetett a sorozatzáró kötet is. Ennek jelentősége azért is nagy, mert kevés város mondhatja el magáról, hogy ilyen alaposan feldolgozta történeti múltját.

A könyv azt a kort, a 20. század második felét tárgyalja, amely talán a legjobban érdekli a ma emberét, hiszen időben a legközelebb van hozzánk, és sokan személyesen átértékelték, megélték ezeket az évtizedeket. A történetírás nehézségét is ez adja, hiszen többen többféleképpen emlékeznek a múltra és máshogyan értékelik az eseményeket. A szerkesztők ezt az utószóban úgy fogalmazták meg, hogy „*a mindenkori jelenkortörténet egy jégpályához hasonlítható, könnyen elcsúszhatunk.*” A szerzők az egyes korszakok és témák szakértőiként a történeti forrásokra, életinterjúkra támaszkodva próbálnak hiteles képet adni az 1945 és 2000 közötti fél évszázadról. Tárgyalják és elemzik a korszakot meghatározó legfontosabb eseményeket, így az 1945-ös földosztást, a koalíciós korszak (félig) szabad választásait, a szovjetizálás folyamatát és az 1956-os forradalmat. A Kádár-korszakot tematikus egységekben láttatják, így írnak a korszak társadalomtörténetéről, gazdaságtörténetéről, az oktatásügyről, a művelődésügyről, a vallási életről és a városkép változásairól. Az utolsó fejezetek az 1990-es, újra szabad választásokról és az azt követő 90-es évekről szólnak.

Az első írás Kiskunhalas második világháborús áldozataira emlékezik. A szerző, Végső István, aki több tanulmányában is foglalkozik ezzel a korszakkal, több mint 1300 elhunyt vagy eltűnt személy adatait gyűjtötte össze. A rendszerváltozás óta újabb adatbázisok nyíltak meg, és ez adta a lehetőséget arra, hogy bővüljön, illetve pontosításra kerüljön az áldozatok szomorúan hosszú listája. A következő – és még két másik – tanulmányt is Végső István jegyzi. Az 1945-ös földosztás régóta jogos igényeket elégített ki, és a korszak egyik legfontosabb eseménye volt. Azonban pár

év múlva Halason is megindult a szovjet típusú szövetkezetek szervezése, amely alapvető változásokat hozott a mezőgazdaságban.

Az 1945-ös és 1947-es – sokáig utolsó szabad – választásokról Szabó Róbert ír. Kiskunhalason is az országos tendenciához hasonló módon folyt le a szovjetizálás folyamata, melyet megint csak Végső István helytörténész jóvoltából ismerhetünk meg. A felgyülemlett feszültségek, az elégedetlenség miatt Kiskunhalason is kitört a forradalom. Az események egyik főszereplője Nagy Szeder István kisgazda politikus volt, akinek a kezdeményezésére – az országban egyedülálló módon – választásokat tartottak a városban, melyet elsöprő fölényrel a Független Kisgazdapárt nyert meg. A visszarendeződés után őt és társait is letartóztatták. A rendszerváltozást követően Nagy Szedert díszpolgári címmel tüntették ki, halála után pedig szobrot kapott a várostól.

Kiskunhalas társadalomtörténetét Alabán Péter dolgozza fel adatgazdagon, számos táblázatot közölve. Részletesen bemutatja a mezőgazdaság kollektivizálását követő gazdasági és társadalmi változásokat. Az írott forrásokat jól kiegészítik, illetve azok hiányát pótolják az életút-interjúk. Gszelmann Ádám a tőle megszokott alaposággal tárgyalja az oktatásügy helyzetét Halason, kitérve valamennyi iskolatípusra. Ezzel teszi teljessé a város oktatásügyének történetét, mivel az előző kötetben is ő írta meg ezt a témát. Miheller Hajnalka jegyzi az *Egyesületi élet Kiskunhalason* című fejezetet. A fogalmi keretek tisztázása után vizsgálja az egyesületeket mint a civil társadalom kiteljesedését. Előzményként áttekinti az 1945 előtti egyesületi múltat, majd bemutatja a szocialista korszak közművelődési intézményeit. A vallási életről írt tanulmány szerzője, Sinka Ildikó a kevés forrásanyag kiegészítése céljából interjúkat készített vallásos emberekkel. Az érdekes tanulmányból kiderül, hogy a deklaráltan ateista államhatalommal szemben a hívők hogyan tudták gyakorolni vallásukat. Kitér a szerző az egyházak vagyoni helyzetére és a hitoktatás nehézségeire is.

Kiskunhalas gazdaságtörténetét az országos gazdaságpolitika határozta meg. Ennek főbb állomásai: az államosítások, a mezőgazdaság kollektivizálása, az új gazdasági mechanizmus, a vidék iparosítása, majd a rendszerváltozás utáni privatizáció. Ezt a sok változással és átalakulással járó folyamatot ismerteti írásában Végső István. A kiskunhalasi városszerkezet változásairól ad képet Szűcs Károly. Az ismert művészettörténésznek ez a posztumusz munkája alapos és részletes városfejlődési tanulmány, melyet épület-kronológia is kiegészít. Az 1990-es, első szabad választásról ír Komáromi Szilárd. A résztvevő hitelességével dokumentálja a rendszerváltozás kiskunhalasi történetét. Az ő nemzedékének azt jelentette a rendszerváltozás, amit az apáknak az '56-os forradalom, a nagyapáknak a második világháború – vagyis a legfontosabb politikai esemény az életükben. Így szinte kötelességének érezte megörökíteni mindazt, amit átélt akkoriban. Chris Hann, a neves szociálintropológus, a hallei Max Planck Intézet professzora a külföldi szemével láttatja a kilencvenes éveket Kiskunhalason. Valójában ő nem is igazán számít külföldinek, hiszen a '70-es évektől kezdve számos alkalommal járt Magyar-

országon és tanulmányozta a „létező szocializmust” a Kiskunhalashoz közeli Tázlárón. E kötetbeli írása árnyalja a kialakult képet a városról.

A könyv utolsó tanulmányában Szakál Aurél foglalja össze a várostörténeti szempontból fontos eseményeket a rendszerváltástól az ezredfordulóig, kronologikus sorrendben. Fontos képeket közöl, például az 1956-os megemlékezések plakátját 1989 októberéből vagy a szovjet csapatkivonás képeit 1989 áprilisából. A könyvnek egyébként is erőssége a gazdag képanyag. Több mint 200 fekete-fehér fénykép és a képmellékletben 16 színes kép teszi még szemléletesebbé a korszakot. A képek közt vannak a korszakra jellemző május elsejei felvonulások képei, a halasi református presbitérium és a katolikus egyháztanács csoportképei, nagyon sok iskolai osztálykép és tantestületi csoportkép, képek a termelészövetkezetekről és ipari vállalatokról. A színes képek között találjuk többek között Berényi Lajos, az 1956. október 27-i sortűz egyik szemtanújának festményét a tragikus eseményről és egy sztahanovista kitüntetését is.

Valamennyi tanulmányhoz készült jegyzetapparátus és irodalomjegyzék. A szerkesztés nagy munkáját Ö. Kovács József, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettese, egyetemi oktató és Szakál Aurél, a Thorma János Múzeum igazgatója végezték.

Összességében elmondható, hogy fontos és értékes kiadvány született, amely meghatározza a kiskunhalasi helytörténetírás további fejlődését. A könyv megjelentetéséért köszönet illeti a kiadókat (Kiskunhalas Város Önkormányzata, Thorma János Múzeum, Halasi Múzeum Alapítvány), az igényes nyomdai kivitelezés pedig a szegedi Generál Nyomda munkáját dicséri. A könyv kapható többek között a kiskunhalasi múzeumban, és remélhetőleg mihamarabb elérhető lesz az interneten is, ahogyan az előző kötetek is olvashatók a *Hungaricana* közgyűjteményi portálon.

Mészáros László

PÁRIZSBÓL SZERETETTEL? EGY MAGYAR NAGYKÖVET NAPLÓJA

Trócsányi László: *Párizsi napló, avagy ami a nagyköveti jelentésekből kimaradt...*
2010. július – 2014. június. Századvég Kiadó, [Budapest,] 2018, 407 o.

Naplóírásról szinte azóta beszélhetünk, amióta az ember megtanulta írásban is kifejezni érzéseit, gondolatait, és ezen keresztül is nyomot kíván(t) hagyni maga után. A naplóvezetés kapcsán elsődlegesen az irodalmi művekre gondolunk, hiszen számos magyar író fogalmazta meg belső szükségletből fakadóan őszinte gondolatait a magyar valóságról, a kisebbségi létről vagy az emigrációról, illetve a politikai rendszerről és a pályatársakról. Ezek a naplók elsődlegesen az íróasztal fiókjának készül-

tek, így a szerzők őszinte és leplezetlen véleményét olvashatjuk – hosszú évtizedek elmúltával – a kortárs viszonyokról, miközben egyfajta időutazás résztvevőinek érezhetjük magunkat. Vannak olyan naplók is, amelyeknek szerzői nem játszottak fontos és meghatározó szerepet a történelemben, de szemtanúként írták le élményeiket, tapasztalataikat, így ezek az írások utólag már elsődleges forrásnak tekinthetők. Gondoljunk a holokauszt idején történeteket (pl. Anna Frank naplója) vagy az 1956-os forradalom eseményeit felidézõ, az elmúlt években megjelent naplókra. Az első világháború és a történelmi Magyarország szétbomlásának százéves emlékezete is egyre több napló, személyes feljegyzés, visszaemlékezés megjelenését teszi lehetővé, és így segít bennünket abban, hogy a korszak viszonyait jobban megértsük.

Külön kategóriát jelentenek a politikusok, közéleti szereplők naplói, visszaemlékezései. Charles de Gaulle-ról például tudjuk, hogy gyerekkorától kezdve folyamatosan írt naplót. A család megõrizte ezeket a feljegyzéseket, és a francia történészek ennek köszönhetően tudták megírni a francia államférfi ifjúkorát, szellemi ébredését, az első világháború előtti és alatti intellektuális kibontakozását.

A történész számára a levéltári iratok mellett a napló is elsődleges (primer) forrásnak számít, mivel olyan mozaikkockát jelent, amelynek segítségével a múlt eseményeit rekonstruálni lehet, és így jól elhatárolható az úgynevezett másodlagos forrásoktól, vagyis az utólag megírt visszaemlékezésektől, az események utólagos leírásától. A forrástani szempontú meghatározás azért fontos számunkra, mert ennek segítségével tudjuk elhelyezni Trócsányi László könyvét: ez az írás a vállaltan szubjektív megközelítés ellenére is elsődleges forrásként értékelhető, hiszen a szerző az eseményeknek egyszerre volt (és ma is) aktív cselekvője (aktora) és tanúja.

A történelmi szempontú forráskritika lehetősége egyelőre még nem adott, mivel a 2010 és 2014 közötti magyar–francia kapcsolatok eseményeire vonatkozó magyarországi és franciaországi iratok még nem kutathatók, így a forráskritikai szempontú elemzést még nem tudjuk elvégezni. Ennek hiányában az újságcikkek, a publikált elemzések és a nyilvános adatok teszik lehetővé azt, hogy a kétoldalú kapcsolatok ezen rövid, de turbulens időszakának eseményeit megírjuk. Ebből a szempontból nézve Trócsányi professzor könyve kiemelkedő jelentőségű, mert az első olyan munka, amely a kétoldalú kapcsolatok ezen időszakával foglalkozik.

A kötethez Martonyi János egykori külügyminiszter és pályatárs írt előszót, aki személyes érzéseit megosztva ajánlja a könyvet az olvasóknak. A külügyminiszter-jogászprofesszor gondolataival egyetértve valóban nem könnyű a francia–magyar kapcsolatok résztvevőinek helyzete, különösen azoké, akik aktív szerepet töltenek be a kétoldalú kapcsolatok alakításában. A két ország kapcsolatait a 20. században számos konfliktus terhelte, és az előítéletek, eltérő percepciók még napjainkban is hatással vannak egymás megítélésére; a rendszerváltozás rövid, kegyelmi időszakát leszámítva a kapcsolatokra (főképpen francia részről) inkább a távolságtartás volt jellemző, s ez figyelhető meg napjainkban is. Magyarország 2004-es uniós csatlakozása óta az Európa jövőjére vonatkozó magyar és francia elképzelések sok szempontból éles kontrasztban vannak, gondoljunk például az Európa keresztény gyö-

kereinek megítélésében meglévő eltérésekre. Nehezíti a közös nyelv megtalálását az is, hogy francia részről (leszámítva néhány valóban kiváló szakembert) nem ismerik igazán a magyar történelmet, a kelet-közép-európai népek sajátos és különleges világát, ami nélkül azonban nem lehet megérteni az európai történelmet sem. A franciák ezért alapvetően előítélettel viszonyulnak Magyarországhoz (ám sokszor nagyon meglepődnek, ha közelebbről is megismernek minket). A 2010 utáni időszakban kiéleződtek az ellentétek, s az erősödő ideológiai-világnézeti különbségek rányomták bélyegüket a két ország kapcsolatainak alakulására, amit a francia média – sokszor a valós tényeket elferdítő vagy figyelembe sem vevő – szerepe is erősített.

Trócsányi professzor számára egyszerre jelentett szakmai kihívást és a nemzete iránti elkötelezettség kifejezését az, hogy a nagyköveti missziót elvállalta, s a „biztos és kényelmes” professzori/alkotmánybírói székéből a párizsi diplomáciai boszorkánykonyha kellős közepébe került. Nagykövetként és személyes elköteleződéséből következően feladata a fogadó országban – a diplomáciai jognak megfelelően – a küldő ország képviselője volt. Legfontosabb céljának ugyanakkor azt tartotta, hogy a fogadó ország életében minél aktívabban részt vegyen, és így pozitív irányba befolyásolja a Magyarországról alkotott képet. Nagykövetként őszintén vallotta, hogy a két ország érdekei a legtöbb kérdésben alapvetően megegyeznek, és mindent megtett azért, hogy a vitákat konstruktív szellemben rendezzék, illetve keressék azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a Rajnán túli és a Lajtán inneni világot az európai keretekben összekötik.

A hat fejezetre osztott könyv Trócsányi professzor rövid, a jelenlegi francia viszonyok megértését segítő bevezetőjével kezdődik. Ebben a részben a szerző röviden ismerteti a francia állam vezetésének főbb jellemzőit, Franciaország és az Európai Unió kapcsolatának sajátosságait, valamint Franciaország európai integrációs folyamatban betöltött szerepét. Ugyancsak rövid összefoglalását olvashatjuk a francia–magyar kapcsolatok aktuális helyzetének is.

Abban mindenképp egyetérthetünk a szerzővel, hogy az „átlag francia” nem igazán ismeri Magyarországot, és kevés, inkább negatív történelmi kapcsolatról beszélhetünk a két ország között. Ezzel is magyarázható, hogy nagyköveti szolgálatának egyik legfontosabb célja az volt, hogy ezeket az előítéleteket oldja, és a konfliktusokat rendezze egy olyan időszakban, amikor a két ország viszonyát elvi-ideológiai alapú viták határozták meg.

Az első komoly vitapontot az Alaptörvény megítélése jelentette, aminek kapcsán a magyar kormány álláspontját a diplomata és a jogászprofesszor eszköztárának együttes felhasználásával kellett képviselni. A második vitatémát az Európai Unió jövőjére vonatkozó kérdések szolgáltatták, ami a nemzetállamok és az integráció dilemmái, illetve a demokrácia tartalmi kérdései körül zajlottak. A harmadik, kardinális kérdést a migráció jelentette, s bár e tekintetben az igazi ellentétek csak 2015 után csúcsosodtak ki – és vezetnek napjaink konfliktusaihoz is –, a migráció megítélésével kapcsolatos nézeteltérések már korábban is megvoltak. A negyedik

vitapont a kétoldalú kapcsolatok megítélése, illetve a magyar jogállammal kapcsolatos francia és magyar értékelés közötti eltérések körül fogalmazódtak meg.

A könyv kronológiai rendben ismerteti a nagykövet párizsi működését. Olvasmányosan, fesztelen stílusban, ugyanakkor tényszerűen ismerhetjük meg egy magyar misszióvezető párizsi tevékenységét, a külképviseleti munka bonyolult összefüggéseit, a magyar diplomaták mindennapjait. Trócsányi professzor mindazonáltal nem ír üdvtörténetet, hiszen tisztában van azzal, hogy a diplomáciai feladatok elvégzése csapatmunkát igényel, és jól képzett, egymással együttműködni képes „csapattagok” nélkül nem lehet hatékony munkát végezni, így a szolgálata alatt vele együtt dolgozó kollégák munkáját is értékeli. Négyéves tevékenységének mérlegét ugyanakkor történeti szempontból még nem lehet megvonni, hiszen a megbeszélésekről készült francia és magyar feljegyzések még nem kutathatók, de joggal feltételezzük, hogy Magyarországnak több barátja lett, mint korábban volt, vagy legalábbis nagyobb empátia mutatkozik a magyar álláspont iránt.

A kötet tudományos értékét növeli a végén található szakirodalmi jegyzék, amely azonban nem kizárólag tájékoztató jelleggel került a könyvbe. A szerző lábjegyzetekben, valamint a könyvön belüli kiemelt részekben kommentálja a legfontosabb eseményeket, azokhoz magyarázatot fűz, s így teszi könnyebbé az olvasó számára az események megértését. A kötetet ezért nemcsak a témával foglalkozó szakemberek, hanem a szélesebb olvasóközönség is bátran, élvezettel forgathatja, annál is inkább, mert egy olvasmányos, könnyed – mondhatni franciás – eleganciával megírt munkát tart a kezében. Úgy vélem, nem hiányozhat házi könyvtárunkból, mindenkinek csak ajánlani tudom.

Garadnai Zoltán

A MAGYARORSZÁGI ÉS OSMÁN-TÖRÖK KAPCSOLATOK ÉVSZÁZADAI

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri. Török-magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig a levéltári dokumentumok tükrében. Szerk. Schmidt Anikó – Sz. Simon Éva
– Mümin Yıldıztaş. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2016, 534 o. (CD-melléklettel)¹

A magyarországi történeti kútforrás feltárásának és ismertetésének megkezdésével egy időben, a 19. század során Szalay László, Szilády Áron, Velics Antal és Kammerer Ernő, valamint Karácson Imre munkássága nyomán megindult az osz-

¹ Recenzióban a törökországi intézmények, illetve a kortárs személyek neveit a modern török helyesírás szerint, a további török kifejezéseket kiejtés szerinti fonetikus átírásban használtam.

mán hódoltság okmányainak alapos tanulmányozása.² A huszadik század elején Fekete Lajosnak (1891–1969) a magyarországi, illetve az oszmán-török területen található dokumentumok kutatását érintő munkássága³ nem csupán hazai, hanem nemzetközi szinten is iskolateremtő fontossággal bírt. Fekete Lajos professzort a török kormány az oszmán kori levéltári anyag rendszerezési elveinek kidolgozásával bízta meg,⁴ utakat nyitva a két ország levéltári gyűjteményei közti párbeszéd irányába. Fekete Lajos tanítványai, illetve az őt követő kutatói nemzedékek sora Törökországban⁵ és Magyarországon őrzött dokumentumok forráskiadványait adták közre. A Magyar Nemzeti Levéltár az oszmán történettudomány számára gazdag forrásanyaggal rendelkezik: állománya nem csupán a 16–17. századi oszmán hódoltság dokumentumait, de az azt követő időszakok jelentős mennyiségű és fontosságú irat-, terv- és fotógyűjteményét⁶ tartalmazza. Az általunk ismertetett kötet egyik célja e gazdag anyag bemutatása tudományos, illetve ismeretterjesztő módon. A széles időintervallumra kiterjedő és sokrétű témát bemutató iratanyag egyúttal az oszmán-török és magyar kapcsolatok történetéről is átfogó képet nyújt – folytatva és gazdagítva a 2009-ben, Törökországban megrendezett kiállítás,⁷ valamint a témában megjelent katalógus által teremtett hagyományt.⁸ E kötet szé-

² Az oszmán történeti kútfők feltárásának történetéről lásd a szóbanforgó kötet egyik szerkesztőjének könyvét: Sz. Simon Éva: *A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*. Budapest, 2014, 15.

³ Dávid Géza: A Bibliography of the Works of Professor Lajos Fekete. *Acta orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2001. 4. sz. 403–410.

⁴ A megbízás előzményének tekinthető, a Török Köztársaság kikiáltását egy évvel követően, 1924-ben kelt dokumentumot a recenzió tárgyát képező kötet közli a 464–467. oldalakon. Az eredeti irat a törökországi Oszmán Levéltárban található: T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR. İM. 117/56.

⁵ Dávid Géza – Fodor Pál: *„Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552)*. Budapest, 2005 /História könyvtár. Okmánytárak, 1./; Dávid Géza – Fodor Pál: *„Ez az ügy fölöttébb fontos”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565)*. Budapest, 2009 /História könyvtár. Okmánytárak, 6./.

⁶ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára által őrzött Festetics családi hagyatékban található, 19. század végi oszmán fotóalbumról a kötet egyik szerkesztőjének írása: Schmidt Anikó: *Az oszmán fényképészet hajnalán*. A Festeticsek Abdullah-albuma.

http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/az_oszman_fenykepzeset_hajnalan (A letöltés ideje: 2019. január 30.)

⁷ A magyar–török kapcsolatok történetét bemutató kiállítás a Török Nagy Nemzetgyűlés Nemzeti Paloták Elnöksége (*TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı*) rendezésében valósult meg abból az alkalomból, hogy Pécs és Isztambul egy időben töltötte be az Európai Kulturális Fővárosi tisztelet. A kiállítást a késő oszmán, az európai historizmus és a klasszikus oszmán építészet elemeit ötvöző uralkodói palota üvegpavilonjában, az isztambuli Dolmabahçe Palota Dzsamli Kösk Művészeti Galériájában (*Dolmabahçe Sarayı Camlı Köşk Sanat Galerisi*) lehetett megtekinteni 2009. május 3. és július 5. között.

⁸ T. Cengiz Göncü (szerk.): *Türk-Macar Tarihi İlişkilerden Kesitler. Fejezetek a török-magyar kapcsolatok történetéből*. Isztambul, 2009.

lesebb forrásanyag közreadásával, a magyarországi és törökországi levéltári iratok tükrében teszi mindezt.

A könyv előszavában Uğur Ünal, a Török Köztársaság Állami Levéltárának Főigazgatója a szigetvári hadjárat 450. évfordulóját jelöli meg a nagyszabású kiadási munka alkalmaként. A jubileum kapcsán az intézmény a Magyar Nemzeti Levéltárral közösen tűzte ki célul a török és a magyar nép kapcsolatát az Oszmán Birodalom időszakától napjainkig bemutató kiadvány elkészítését. Mikó Zsuzsanna, a Magyar Nemzeti Levéltár akkori főigazgatója előszavában kifejtette, hogy a kötet a források közreadásával nem csupán a hódoltság időszaka jelentősebb történelmi fordulópontjaiba, hanem hétköznapjainak történéseibe is betekintést kíván nyújtani.

A közreadott 162 dokumentum tehát az oszmán hódoltság időszakának főbb történéseit hivatott alátámasztani, egyúttal a hétköznapokról kialakult képet árnyalni. A dokumentumok közül 112 a Török Köztársaság két jelentős levéltárából, a Topkapı Palota Múzeum Archivumából,⁹ illetve az Oszmán Levéltárból, 50 pedig a Magyar Nemzeti Levéltárból származik: utóbbi esetében az Országos Levéltár anyaga mellett öt megyei tagintézmény releváns iratai is bekerültek a kiadványba. A dokumentumok részben a kötet oldalain nyomtatva, teljes terjedelmükben viszont a könyvhöz tartozó CD- mellékletben, digitális formában kutathatók. Az oszmán nyelven kelt dokumentumok mai török nyelvre átírva, törökül és magyarul, két hasábra osztva olvashatók.¹⁰ Az egyes iratok értelmezését lábjegyzetes magyarázatok segítik.

A dokumentumkötet bevezetőjében Fodor Pál turkológus-történész, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója, illetve Fodor Gábor, turkológus-történész, az Isztambuli Magyar Intézet igazgatója tekinti át a török–magyar közös történelem főbb szakaszait és jelentősebb fordulópontjait az eurázsiai sztyeppe török népeinek történetétől napjainkig, háttérrel adva az egymást időrendben követő dokumentumok történelmi összefüggésben való elhelyezéséhez.

Az iratok első, 86 dokumentumból álló csoportja a szélesebb közönség által leginkább ismert oszmán hódoltság alatti Magyarország ügyeivel kapcsolatos: a mohácsi csatától kezdve a 17. századig – kiegészülve négy jelentős forrással, melyek Hunyadi Jánoshoz, valamint Mátyás, illetve II. Lajos magyar királyokhoz köthetőek. A hódoltsági iratok betekintést nyújtanak a jelentősebb diplomáciai levelezésekbe, szintúgy a kettős uralom alatt álló területen folyó harcok, illetve a rendfenntartás mindennapos körülményeibe a panaszlevelek, parancsok, a birodalmi adminisztráció egyes területeire vonatkozó utasítások révén. Az oszmán

⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.

¹⁰ Az írások fordítását kiváló szakértők végezték. Oszmán-törökről magyarra fordította Hegyi Klára, Schmidt Anikó és Szepesiné Simon Éva; németről magyarra: Tuza Csilla; latinról magyarra: Sölch Miklós és Tuza Csilla.

birodalmi szervezet történeti kutatása mellett az oszmán építészettörténet iránt érdeklődők is találhatnak fontos információkat akár a Szülejmán szultán türbéjével kapcsolatos 1577. évi parancs (124–126. o.), akár a számos oszmán építészeti objektumot felsoroló, 1578 körülre datálható okirat (128–141. o.) tanulmányozása során. Különleges forrás Abdi vajda 1571-ben, a lepantói csata¹¹ évében kelt magyar nyelvű levele, amely kiváló betekintési lehetőséget ad a korszak hétköznapi magyar–oszmán viszonyaiba (90–92. o.).

A hódoltság időszakát követően az ebből a szempontból talán kevésbé ismert 18. század történetét követhetjük nyomon, mely korszak kulturális és politikai kölcsönhatásai nyomán változott az oszmánokról élő korabeli kép. A bevezető – akár csak az ebben a részben közreadott 13 dokumentum – kitér az Oszmán Birodalom területén menedékben részesült Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos személyes példáira. Olvashatjuk Izmit kádjának és Kodzsaeli kormányzójának Thököly Imre lakhatási ügyében 1701-ben kelt parancsát (274–275. o.), a hozzávetőlegesen 1717-re keltezhető, II. Rákóczi Ferenc kancelláriájáról küldött titkosírással levelet (276–277. o.), vagy éppen Kossuth Lajos 1851-re datálható levelét I. Abdul-Medzsid szultánhoz (354–359. o.).

A 19–20. századi, egyre intenzívebbé váló kontaktusok történetét, a kulturális kölcsönhatás pozitív alakulását és a két állam értelmisége közti szívélyes viszonyt 29 dokumentum mutatja be. Ezek közt olvasható az 1877-ben kelt írás, melyben a Nagy Szulejmán által Buda elfoglalásakor Isztambulba szállított Corvinákat II. Abdul-Hamid szultán a Pesti Egyetemnek ajándékozta (382–384. o.).

A századfordulót a 20. század kezdetének politikai és diplomáciai kapcsolata, valamint a két nemzet szellemi identitáskeresésének időszaka követi, minderről 29 dokumentum vall. A 20. század eleji magyar kultúrdiplomácia jelentős külföldi intézményéről szól Hekler Antalnak, a konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatójának 1917-es beszámolója az intézet felállításáról (442–444. o.). A két világháború közötti jelentős magyar diplomáciai eseményt rögzíti a Török Köztársaság 1923. évi kikiáltását hamarosan követő, 1924-es irat a Magyarország és Törökország közötti barátsági szerződésről (456–458. o.), illetve az a dokumentum, amely Daruváry Géza külügyminiszternek a törökországi Magyar Királyi Követség felállításáról szóló utasítását tartalmazza (460–463. o.).

A vasfüggöny lehullásával és a magyarországi rendszerváltás bekövetkeztével újabb lendületet nyert kétoldalú diplomáciai kapcsolat történetét illusztrálja a kötetet záró hat dokumentum, köztük a Törökország és Magyarország kormányai

¹¹ Schmidt Anikó: Egy elszigetelt győzelem: Lepanto, 1571. *Keletkutatás*, 2010. tavasz, 77–93.; Uő: „A legjobb alkalom, mit a századok láttak.” A lepantói csata emlékezete William Shakespeare és Miguel de Cervantes munkásságában. *Keletkutatás*, 2018. ősz, 51–62.; Uő: „A legjobb alkalom, mit a századok láttak”. *Az Oszmán Birodalom a ciprusi hadjárat idején (1570–1573)*. Doktori disszertáció. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest, 2017, 157–223. Online meglekinthető: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/38436> (A letöltés ideje: 2019. szeptember 7.)

közötti tudományos és műszaki együttműködési megállapodás jóváhagyásáról szóló irat (486–487. o.).

A kötet magyar–török szakmai együttműködés eredményeként született.¹² A dokumentumok, bár szűkebb értelemben a magyar–török kapcsolatok történetét mutatják be, ennél nagyobb történeti jelentőséggel bírnak. Tanulmányozásuk ugyanis lehetőséget nyújt mind a szakmai közönség, mind pedig a szélesebb nyilvánosság számára az évszázadok során nagy változásokon átment törökséggé első kézből való megismeréséhez.

Kovács Máté Gergő

¹² Felelős kiadók: Uğur Ünal, az Állami Levéltár főigazgatója és Mikó Zsuzsanna, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója. Felelős vezetők: Sebahattin Bayram, főigazgató-helyettes, Muhammet Ahmet Tokdemir, osztályvezető, Állami Levéltárak Főigazgatója, illetve Dr. Rácz György, Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettese. Szerkesztők: Schmidt Anikó, Szepesiné Simon Éva, Mümin Yıldıztaş, valamint Vahdettin Atik, Ali Çoşkun, Kemal Gurulkan, Yılmaz Karaca, Ersin Kirca, Resuk Köse, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler. Közreműködők: Selim Ümit, Enes Demir, Balogh János, Borsy Judit, Bubik Gyöngyi, Cseh Géza, Fiziker Róbert, Klettner Csilla, Kovács Melinda, Künstlerné Virág Éva, Németh György, Ólmosi Zoltán, Szendiné Orvos Erzsébet, Varga Ildikó, Völgyesi Zoltán. Fotók: İsa Aksoy, Czikkelyné Nagy Erika, Lajos Ádám. A kötet nyomdai munkálatai Isztambulban készültek, egyúttal elérhető a Török Állami Levéltár honlapján: https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/146_Osmanlidan_gunumuze_turk_macar_iliskileri.compressed.pdf (A letöltés ideje: 2019. január 30.)